

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU

Posmrtni običaji srijemskih Hrvata u Vojvodini

DIPLOMSKI RAD

Studentica: Sindy Vuković

Mentorica: dr.sc. Milana Černelić

Zagreb, srpanj, 2019.

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Posmrtni običaji srijemskih Hrvata u Vojvodini“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr.sc. Milane Černelić. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podcrtava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Potpis:

Sindy Vuković

SADRŽAJ

1. UVOD: METODOLOGIJA I ISKUSTVO TERENA.....	4
2. PRIPREME ZA SMRT.....	6
2.1. PRIPREMA ODJEĆE I PRIBORA ZA UKOP.....	6
2.2. BOLESNIČKO POMAZANJE I <i>PRAŠTANJE</i>	10
3. PREDZNACI SMRTI.....	10
4. OBIČAJI NAKON SMRTI.....	12
4.1. POSTUPCI U TRENUTKU SMRTI.....	12
4.2. OGLAŠAVANJE I OBJAVLJIVANJE SMRTI.....	14
4.3. UREĐIVANJE I ODIJEVANJE POKOJNIKA.....	16
4.4. IZRADA LIJESOVA.....	18
4.5. PRILOZI U LIJES.....	20
4.6. BDIJENJE.....	21
4.7. OPRAŠTANJE OD POKOJNIKA.....	26
5. SPROVOD.....	30
5.1. POGREBNA POVORKA.....	33
5.2. OBREDI UZ POKOP.....	44
5.3. GROBNI PRILOZI.....	47
5.4. GROBOVI MARGINALNIH SKUPINA.....	47
5.5. NADGROBNI SPOMENICI.....	48
6. OBIČAJI NAKON SPROVODA.....	52
6.1. <i>DAĆA</i>	52
6.2. MISA ZADUŠNICA I POSJEĆIVANJE GROBA NAKON SPROVODA.....	55
6.3. <i>ŽALOVANJE</i>	58
6.4. <i>SVISVETI</i>	59
7. VJEROVANJA VEZANA UZ DUŠU POKOJNIKA.....	61
ZAKLJUČAK.....	63
LITERATURA.....	64
POPIS KAZIVAČA.....	65
SAŽETAK RADA.....	66

1. UVOD: METODOLOGIJA I ISKUSTVO TERENA

Ovaj rad rezultat je nekoliko terenskih istraživanja. Prvo istraživanje provedeno je u razdoblju od 3. do 7. travnja 2017. godine.¹ Intervjuirano je šest kazivača, od toga troje iz Petrovaradina, dvoje iz Sota i jedna kazivačica iz Golubinaca. Prije odlaska na teren, s temom posmrtnih običaja upoznala sam se čitajući radove koji obrađuju etnografiju posmrtnih običaja na drugim područjima. Svaki od tih radova usmjerio mi je pažnju na pojedine aspekte posmrtnih običaja. Podaci koje Josip Lovretić donosi o običajima u Otoku kod Vinkovaca pomogli su mi u pripremi ciljanih pitanja, što se pokazalo korisnim, jer su običaji koje autor opisuje vrlo slični onima s kojima sam se upoznala prilikom istraživanja.² Tekstovi autorica koje su pisale o bunjevačkim i šokačkim posmrtnim običajima u Bačkoj poslužili su mi kao predložak za oblikovanje teksta i podjelu građe na tematske cjeline.³ Upitnicu sam izradila na temelju opisa posmrtnih događaja u prethodno navedenim tekstovima i predložka upitnice kojeg su u istraživanjima koristile autorice.⁴ Provedeni intervjui bili su polu-strukturiranog tipa. Članak Dunje Rihtman-Auguštin „Novinske osmrtnice“ (1978) omogućio mi je da posebnu pažnju obratim na vizualno/tekstualno oglašavanje smrti jer je i ono (važan) kulturni čin. Nažalost, to je jedno od pitanja na koje nisam dobila zadovoljavajući odgovor. Osim toga, ova autorica ukazala je i na razlike između ruralnih i urbanih posmrtnih običaja te me potaknula da pronađem „putove interakcije tradicije i suvremenosti“ (ibid.165). Posebno mi je zanimljivo u radu Rihtman-Auguštin što spominje rodnu neravnopravnost u smislu prvenstva muškaraca ispred žena u pogrebnoj povorci, pa me to potaklo da istražim druge aspekte posmrtnih običaja u kojima je vidljiva spolna podjela rada. To se ponajprije očituje u tome da su uglavnom žene bile zadužene za brigu oko pokojnika, za posluživanje hrane na *daći* (zbog čega nisu mogle prisustvovati sprovodu) te za molitvu i boravak uz pokojnika na bdijenju (dok su muškarci u drugoj prostoriji pili i kartali). Osim toga, zanimalo me kako su pokapane marginalne skupine (beskućnici, nekrštena djeca, samoubojice) i kako financijska moć utječe na sprovod. I na jedno

¹ Istraživanje je provedeno u sklopu kolegija „Prakse terenskog istraživanja“ pod vodstvom profesorice dr.sc. Milane Černelić .

² Vidjeti više u: Lovretić, Josip. 1990. *Otok*. Vinkovci: Privlačica.

³ Vidjeti više u: Enderić Tatjana, Jasmina Rudić i Tena-Vionea Požarić. 2014. „Posmrtni običaji“. U: *Tradicijska baština i etnokulturni identitet podunavskih Hrvata Bunjevaca*. Gl. ur. Milana Černelić. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF press – Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 427-497; Paradžik, Gabriela, Sonja Periškić i Andrea Višak. 2015. „Posmrtni običaji Hrvata Šokaca u Monoštoru i Bregu kroz XX. stoljeće“. *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 7:253-287.

⁴ Predložak upitnice korišten u navedenim radovima revidirala sam s obzirom na pročitano literaturu i vlastite interese, a nakon toga vodeći se i iskazima kazivača. Nakon prvog intervjuja izostavila sam neka od pitanja koja su bila neprimjenjiva na istraživani kontekst i dodala ona na koja su me navodili kazivači. Nakon ovih preinaka, upitnica je sadržavala stotinjak pitanja.

i na drugo dobila sam odgovor od svih kazivača, a o financijskom aspektu kazivači su mi često samoinicijativno govorili. Nadalje, rad Branka Đakovića usmjerio mi je pažnju prema predznacima smrti i njihovom tumačenju (1985), a tekst Maje Pasarić (2010) pomogao mi je u razumijevanju uloge životinja u pretkazivanju smrti. Posebnu sam pažnju tijekom istraživanja posvetila vjerovanjima vezanima uz smrt. Objašnjenje za neka od njih pronašla sam u radu Suzane Marjanić (2004). Njezin mi je rad omogućio da utvrdim kojem svjetonazoru pripadaju pojedina vjerovanja, kod kojih se sve naroda prakticiraju običaji vezani uz njih i iz kojeg razdoblja potječu. Svoju građu usporedila sam s podacima o posmrtnim običajima iz knjige Josipa Šorgića (2009).⁵ Najveći problem tijekom istraživanja bio je dobiti konkretan odgovor o tome kada se neki običaj prakticirao. Većina kazivača neodređeno mi je govorila o „danas i nekad.“ Većina podataka tako nema jasne vremenske odrednice, a taj sam propust nastojala ispraviti na kontrolnom istraživanju. Međutim, i dalje nisu posve definirane vremenske odrednice za pojedine običaje ili događaje, jer su mi kazivači katkad odgovarali da se jednostavno ne sjećaju ili ne znaju kada se nešto promijenilo ili prestalo prakticirati i sl. Kontrolno i dopunsko istraživanje provedeno je u razdoblju od 10. do 13. travnja 2018. godine. Ponovno sam provela intervju s Kazimirom Peške iz Petrovaradina, Katom Vulčević iz Sota i Ružicom Borčić iz Golubinaca. Osim toga, razgovarala sam s troje novih kazivača: Katicom Đerki iz Sota i Katicom Čaćić te Bojanom Vukobradovićom iz Golubinaca. Cilj kontrolnog istraživanja bio je provjeriti i nadopuniti podatke.⁶ Početkom 2019. godine pripremala sam se za nastavak istraživanja koristeći se kazivanjima prikupljenima u travnju 2018. godine, u Srijemskoj Mitrovici, Hrtkovicima i Rumi.⁷ U razdoblju od 9. do 11. siječnja 2019. godine provedeno je kontrolno istraživanje u navedenim mjestima s ciljem provjere i nadopune podataka. Intervjuirano je ukupno 9 kazivača, od čega troje u Srijemskoj Mitrovici, četvero u Hrtkovicima i dvoje u Rumi.

Budući da je riječ o osjetljivoj istraživačkoj temi, očekivala sam da će postavljena pitanja izazvati emocionalnu reakciju kod kazivača. Međutim, intimne ispovijesti nekih kazivačica o smrti njihove djece ili teškim životnim uvjetima u prošlosti izazvale su reakciju u meni. Iako

⁵ Autor ne pokriva sve tematske cjeline kojima se u ovome radu bavim te ću se na njegov rad referirati samo u onim poglavljima u kojima ima građe o posmrtnim običajima u njegovoj knjizi.

⁶ Posljednji dan istraživanja 13.4. 2018. godine održan je u Golubincima znanstveni kolokvij u organizaciji Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, na kojem sam predstavila svoje istraživanje. Na kolokvij su prisustvovali i moji kazivači iz Golubinaca te su se uključili u raspravu. Rezultati ovih istraživanja objavljeni su 2017. godine u *Godišnjaku za znanstvena istraživanja*, 9:289-318, pod naslovom „Posmrtni običaji srijemskih Hrvata“.

⁷ Intervjue s kazivačima u navedenim mjestima proveli su studenti preddiplomskog studija etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu Toni Debelić i Tin Ciglencečki, u sklopu kolegija „Prakse terenskog istraživanja“.

su teme za razgovor bile daleko od „lakih“, kazivači su se često šalili sa mnom, pjevali mi oproštajne pjesme (Ružica Borčić iz Golubinaca), nudili me hranom i pićem te mi svojom srdačnošću i otvorenošću omogućili opsežno istraživanje. Ipak, kada sam postavljala pitanja o vjerovanjima koja nisu u skladu s katoličkim naukom, neki su kazivači iskazivali otpor. Nakon prvog terenskog istraživanja naučila sam kako pravilno postavljati takva pitanja i dobila sam zanimljive odgovore. Kazivači su mi naglasili da im je njihov doprinos važan jer žele ostaviti nekakav trag, a osim toga žele da se njihovi hrvatski običaji ne zaborave, jer je s vremenom zbog demografskih promjena (migracija i miješanih brakova) došlo do prožimanja katoličkih i pravoslavnih običaja.

Cilj istraživanja je dati prikaz posmrtnih običaja srijemskih Hrvata uz utvrđivanje lokalnih specifičnosti, sličnosti i razlika ovih običaja u istraživanim mjestima i Kukujevcima, za koje postoje podaci u spomenutoj knjizi Josipa Šorgića. Kukujevci su naselje u Srijemu, koje se nalazi nedaleko od istraživanog lokaliteta Sota.

2. PRIPREME ZA SMRT

2.1. PRIPREMA ODJEĆE I PRIBORA ZA UKOP

Odjeća i pribor za ukop najčešće se priprema u „zlatno doba života“ (Kazimir Peške, Petrovaradin). Starije osobe i žene sklonije su takvim pripremama od mlađih osoba i muškaraca. Većina kazivača rekla je da se ljudi danas rjeđe pripremaju za smrt nego u prošlosti. Marko Mijić iz Rume opisao je kako je priprema za ukop izgledala nekad:

„U ono vreme to je većinom svako imo u ormaru sve spremno. Bilo je čak da su imali i sanduk na tavanu. Međutim to sad ne. U ono vreme bilo je: ovde će bit jastuk, ovde će bit pokrov, kao djevojka kad se udavala, pa se sprema. Tako su nekad stari ljudi spremali šta će mu se obući, šta će mu se obuti, šta će mu se metnuti u sanduk.“

Neki od kazivača se ne žele pripremati za smrt za vrijeme života. Jedni to smatraju to morbidnim, a drugima jednostavno nije važno što će biti s njima nakon smrti. Odluku o tome u čemu će biti pokopani i koje će predmete „odnijeti sa sobom“ prepuštaju svojoj obitelji. Ponekad žene pripremaju odjeću i pribor za svoje muževe, a Kata Vulčević spomenula je da su u Sotu nekad djeca pripremala odjeću za svoje roditelje. Oni koji si to mogu priuštiti kupuju

novu odjeću, a oni koji ne mogu samo operu i izglučaju staru odjeću, tvrdi Ružica Borčić iz Golubinaca. Za smrt se priprema uglavnom svečana odjeća, „dostojna susreta s Bogom“ (Ljerka Deman, Petrovaradin). Katica Bohnički iz Sota za svoju je majku zašila šokačku nošnju za tu priliku. Djeca i mlađe osobe su najčešće bile pokapane u bijeloj odjeći. Vatrogasci su pokapani u vatrogasnoj uniformi, a muž Kate Vulčević iz Sota za ukop si je pripremio uniformu broskog kapetana. Nevenka Župančić iz Petrovaradina spomenula je ženu koja je bila pokopana u bundi. To nije bilo uobičajeno, a iz iskaza kazivačice može se zaključiti da se to smatra neprimjerenim. Katica Čaćić iz Golubinaca rekla je da su muškarci nekad spremali šešir, a (starije) žene crnu maramu. Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice spomenuo je kako su u prošlosti žene za ukop najčešće pripremale suknje, bluže, marame i *zepe*⁸, a muškarci *gaće od belog platna*, prsluk i šešir. Uz odjeću su se pripremali i molitvenici, krunice, svijeće, marame, *peškiri* (ručnici), platno za vezanje ruku i nogu, *donji pokrov*⁹, itd. Taj se pribor za „posljednji put“ držao u posebnom dijelu ormara i nije se više koristio za života. Odjeća za ukop dio je „posljednjih želja“ – usmenih ili pismenih iskaza u kojima osoba navodi u čemu želi biti pokopana, koje predmete želi „odnijeti sa sobom“, želi li na sprovodu glazbu ili ne, želi li da joj se na sprovodu održi govor ili ne, itd. Odjeća za ukop Kate Vulčević iz Sota sastoji se od donjeg rublja, papuča, bluže, suknje, čarapa, marama (Slika 1a). Uz to je spremila i molitvenik, svetu sliku, *patricu* (krunicu) i svijeće. Naglasila je da su u Sotu nekad svi imali uglavnom jednaku odjeću i pribor za ukop. Izuzetak je njezin muž koji želi biti pokopan u uniformi broskog kapetana, jer se tim zanimanjem bavio (Slika 1b). Odjeća i pribor za ukop nerijetko ima sentimentalnu vrijednost. Naprimjer, suknju koju je Kata Vulčević spremila za ukop kupila joj je majka za rođendan, bluzu joj je kupila snaha koju je posebno voljela, a papuče su poklon (ručni rad) od *komšije* (susjeda). Naglasila je da se uvijek pazi na to da se ispoštuju pokojnikove posljednje želje. Kao primjer, spomenula je kako je naknadno zakopala u grob odjeću u kojoj je željela biti pokopana sestra njezine tete, jer ju nije mogla pronaći u vrijeme njezine smrti.

⁸ Vrsta ručno izrađene obuće od vune i kože.

⁹ Pokrov kojim se prekriva pokojnik u lijesu.

Slika 1a. Odjeća i pribor za ukop Kate Vulčević, Sot. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Slika 1b. Kata Vulčević pokazuje uniformu broskog kapetana u kojoj će biti pokopan njezin muž, Sot. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Katica Bohnički iz Sota također mi je pokazala svoju odjeću i pribor za ukop (Slika 2a i 2b). Njezina je odjeća crne boje. Osim crne odjeće, spremila je molitvenik i maramu. U istom dijelu

ormara u kojem drži odjeću za ukop, nalaze se i *peškiri* (kupljeni, frotirni) koji će se dijeliti na sprovodu.

Slika 2a. Odjeća i pribor za ukop Katice Bohnički, Sot. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Slika 2b. Odjeća i pribor za ukop Katice Bohnički, Sot. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Ivan Barat rekao je da se nekad *donji pokrov* obavezno tkao za života. Taj su pokrov tkale žene i bio je najčešće bijele boje. Čuvao se zajedno s ostalim priborom za ukop u posebnom dijelu ormara. Danas se *donji pokrovi* više ne izrađuju, već se kupuju u pogrebnom poduzeću. U Golubincima se donji pokrov izrezivao u obliku križa na mjestu gdje je bila pokojnikova glava. U Hrtkocima je *donji pokrov* bio izrađen od tzv. *srpskog platna*¹⁰ po koje se samo za tu priliku

¹⁰ Vrsta ručno tkanog platna koje se najčešće koristilo u izradi srpskih narodnih nošnji.

išlo u Rumu. Ivan Španović iz Srijemske Mitrovice rekao je da su nekad ljudi obavezno, uz pribor za ukop, spremali novac kojim će kasnije njihova obitelj platiti pogreb.

2.2. BOLESNIČKO POMAZANJE I PRAŠTANJE

Kada je osoba na samrti, u kuću se poziva svećenika kako bi toj osobi pružio bolesničko pomazanje. To je sakrament Katoličke Crkve koji se dodjeljuje teško bolesnim i umirućim osobama. Kata Vulčević iz Sota rekla je da se za bolesničko pomazanje koristi posebno ulje, posvećeno na Veliki četvrtak. Ulje se stavlja na čelo i gornji dio dlanova, a nekad se stavljalno i na stopala. Najbliži se tada pozdravljaju s bolesnikom i mole za njega (molitve za ozdravljenje i opraštanje grijeha). Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice napomenuo je da se nekad „baš pazilo da (netko) ne umre bez bolesničkog pomazanja“, dok se u „novije vrijeme“ više ne pazi toliko. Ljerka Deman iz Petrovaradina spomenula je da se nekad slalo djecu na večernju misu, kako bi molili za zdravlje bolesnika ili za njegovu laku smrt.

Osim toga, važno je spomenuti običaj *praštanja*, koji se odnosi na čin traženja oprost od osobe na samrti. Vrijedi i obrnuto, ponekad osoba na samrti poziva u kuću prijatelje ili rođake koje je za vrijeme života na bilo koji način povrijedila, i traži od njih oprost. Odbijanje takvog zahtjeva umirućoj osobi smatra se grijehom. Katica Đerki iz Sota opisala je običaj *praštanja* kojemu je prisustvovala:

„Od mog muža baka, bila je svesna, ona je uoči smrti pozvala da dođemo mi. I sad smo mi došli i rekla je: 'deco oprostite ako sam vas nešto uvredila'. Reko, 'baba ništa ni vi mene niste uvredili.'“

„Ima i onih koji se nikada nisu pomirili, umre a da se ne pomire“, tvrdi Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice. Običaj *praštanja* važan je, jer su riječima Kazimira Peške iz Petrovaradina „obredi vjenčanja i obredi sprovoda ti kada se zavađeni mire.“

3. PREDZNACI SMRTI

„Neizostavno prisutne uz čovjeka na njegovu cjelokupnom životnom putu, životinje su u ljudskoj svijesti i vjesnici smrti.“ (Pasarić 2010:214) U istraživanim mjestima vjeruje se da glasanje određenih životinja može najaviti smrt. Kazivači su kao vjesnika smrti najčešće spominjali sovu. U Petrovaradinu se spominje i *ptica zlosutnica* (Kazimir Peške), a u Sotu, Golubincima i Srijemskoj Mitrovici *mrtvačka ptica* (Katica Bohnički, Katica Čaćić i Ivan

Barat). Kazivačima nije poznato o kojoj je vrsti ptice riječ. U hrvatskoj tradicijskoj kulturi, najčešći glasnici smrti su gavran, svraka, vrana i kukavica (usp. ibid. 214-219), pa možemo pretpostaviti da je riječ o jednoj od tih vrsta. Zavijanje i tuljenje psa također se tumači kao neposredni predznak smrti. Smrt mogu navijestiti i kokoš, i pijetao. Kata Vulčević iz Sota opisala je kako su navedene životinje najavile smrt njezinog brata Adama:

„Evo moj brat sad kad je umiro. Mesec i po dana, on je imo kera. A moj brat je živio sam. I taj ker njegov... Taj ker je mesec i po dana, ispod njegovog prozora cvilio. I imo je jednog petla, taj moj brat, i taj petao... Taj petao je kad je moj brat umro, isti dan crko. A moja sestra kad je umrla, ta od tetke, imala je jednu kokošku, koja se zvala Adika. I kad sam ja sutradan došla kod nje ta Adika leži mrtva. Isti dan. I Sova je pevala kod mog brata.(...) To vam mogu kazat, to je živa istina, to što sam čula svojim ušima. I taj ker, i petao, i ta sova, to je sve kad je bilo, kad je to sve prošlo, to je sve nestalo. Sve je, ništa više nije niko ni zapevao, nitko ništa. Ni kuko ni ništa.“

Ankica Šamun iz Hrtkovaca tvrdi da su smrt njezine sestre najavili mravi: „Kod moje sestre recimo, kad je ona siročče, tu noć (umrla)... kroz prozor mravi, roj mrava. Znači tamo gdje je ona imala krevet, tu noć.“ Iznenadna pojava mravinjaka u kući obično tumačila kao predznak smrti na širem prostoru južnih Slavena (Schneeweis 2005:125, prema Pasarić 2010:220). Veza između mrava i smrti zabilježena je i kod drugih slavenskih naroda (ibid.).

Najčešće spominjani motivi u snovima za koje se vjeruje da pretkazuju smrt su zubobolja i ispadanje zubi. Govoreći iz vlastitog iskustva, Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice tvrdi da je san o ispadanju zubi siguran predznak smrti:

„Ja sam sad neku noć. Ja sam odma reko mojima ujutro. Reko da vam kažem da sam noćas izvadio zub (u snu). I reko, ovaj, neko će umreti. Ne mora danas, ali ću čuti ja vest o smrti. I taj kum je umro. Za dva dana. I oni meni ne veruju. A kad god sam sanjao zub da sam izvadio.(...) Čut će da je neko umro.“

Kazimir Peške iz Petrovaradina iznosi jedno drugačije vjerovanje: „Ako sanjaš pokojnike da su došli po tebe, zavisi šta kažu. Odi s nama, onda je to brzo kraj. Tako je u narodu.“ Slično vjerovanje navodi Zvonko Kovačević iz Rume: „Ti koji će umrijeti počnu da sanjaju svoje pokojne. I onda im se uskoro desi da umru.“

Kata Vulčević iz Sota navela je još neke motive u snovima za koje se u narodu vjeruje da pretkazuju smrt. To su: rušenje kuće, zidanje kuće i bistra voda. Tome se može dodati motiv trešnje i grožđa koje je spomenuo Kazimir Peške iz Petrovaradina te ugriz zmijske koji spominje

Katica Čaćić iz Golubinaca: „Moja snaja je sanjala da ju je ujela zmija, prečim će on poginuti dva dana... Odma se setila, pa nisam ja badava to sanjala.“

Osim toga, Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice spomenuo je da se u narodu vjeruje da će netko iz kuće umrijeti ako iznenadno („iz čistog mira“) padne slike sa zida, pukne čaša ili se razbije ogledalo. Potonje vjerovanje potvrdile su i u Hrtkovcima Anica Blažić i Ankica Šamun.

4. OBIČAJI NAKON SMRTI

Nakon smrti najprije se zvalo liječnika da utvrdi smrt, a nakon toga se zvalo crkvene službenike da oglašavaju smrt te se pritom dogovarao termin sprovoda. Nakon toga, smrt se javljala susjedima i rođacima. Danas se u većini istraživanih mjesta najprije javlja pogrebnom poduzeću, a nakon toga prijateljima i rodbini te crkvenim službenicima.

4.1. POSTUPCI U TRENUTKU SMRTI

U trenutku smrti pokojniku se u ruke stavlja svijeća posvećena na Svijećnicu, (marijanska svijeća), kako bi mu „osvijetlila put“, odnosno kako bi umro „u svetlosti Kristovoj“ (Ivan Barat, Srijemska Mitrovica) (Slika 3). Kazimir Peške iz Petrovaradina to objašnjava riječima: „Svetlost večna svetlila mu“, a Kata Vulčević iz Sota: „Neka ti ova svijeća osvjetljava put tvoj na koji si pošao, kojim te Bog vodi.“ Ta se svijeća zatim ostavlja da gori kraj pokojnika. U Sotu je običaj da se kasnije nosi na groblje. Kazivači su naglasili da katolici koriste bijele, a pravoslavci žute svijeće. Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice napomenuo je da je netko uvijek pazio na to da se svijeća zamijeni drugom kada izgori. Ružica Borčić iz Golubinaca rekla je da se u narodu vjeruje da pokojnik, dok svijeća gori, može čuti što se oko njega govori, ali je uz smijeh dodala da to nitko nije doživio da bi čuo. To je potvrdila i Katica Čaćić, također iz Golubinaca: „Kažu da samrtnik sve čuje, da.“

*Slika 3. Kata Vulčević demonstrira izgled marijanske svijeće, Sot. Snimila Sindy Vuković
2017. godine.*

U svim istraživanim lokalitetima običaj je da se u trenutku smrti zaustavlja sat „jer je stao život“ i da se pokrivaju ogledala (i druge reflektirajuće površine) kako se pokojnikova duša ne bi „ogledala“ prilikom „izlaska iz sobe“, jer bi to značilo da će „ostati zarobljena na ovome svijetu.“ U Srijemskoj Mitrovici se neposredno nakon nečije smrti otvaraju ulazna vrata od dvorišta. Vrata ostaju otvorena do dolaska s *daće*. Na taj način mještanima se daje do znanja da je u toj kući netko umro i poziva ih se da dođu izraziti sućut te pomoći ožalošćenoj obitelji. U Hrtkovcima se pak ne gasi svjetlo nad ulaznim vratima dvadeset dana nakon nečije smrti. Marija Malnar iz Hrtkovaca pretpostavlja da se to radi kako se pokojnikova duša ne bi „vratila“. U svim istraženim mjestima vjeruje se i u to da će se pokojnik „povampiriti“, odnosno „povukodlačiti“, ako mačka prođe ispod lijesa. Zato su se mačke nakon smrti obavezno „vatale i zatvarale“, tvrdi Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice.

4.2. OGLAŠAVANJE I OBJAVLJIVANJE SMRTI

Smrt se objavljuje na različite načine – usmenom predajom, crkvenim zvonima i osmrtnicama. Oglašavanje crkvenim zvonima razlikuje se u svim istraženim lokalitetima. Različito se zvoni ako je umrla žena, muškarac ili dijete, ali se uvijek zvoni tri puta u danu. Naprimjer, u Petrovaradinu se zvono oglašava jedanput ako je umrlo dijete, dvaput ako je umrla žena i triput ako je umro muškarac. Ljerka Deman iz Petrovaradina opisuje to na sljedeći način:

„I posle večernje mise, kad se izmoli Anđeo gospodnji, i zvonilo se uvijek za Anđeo gospodnji, zvoni se zvono za pokojnike. Drugačije se zvonilo kad je umrlo muško, drugačije kad je žensko umrlo, nedaj Bože dete, isto drugačije. Ali to je bezveze meni. Obaveštava se da je umro neko, oni su znali posle kad nastane mala tišina za Anđeo gospodnji, da opet zvoni, to je neko umro. A onda su svi pitali ko je umro, ko je umro.“

U Sotu se nekad oglašavalo jednom stankom za ženu i dvjema za muškarca, a danas se oglasi zvono bez stanke i ne zna se kojeg je spola osoba koja je umrla. U Golubincima se zvono oglašava na isti način za ženu i za muškarca, a za dijete zvoni malo zvono. U Kukujevcima (usp. Šorgić 2009:95-96) je zvono također različito zvonilo s obzirom na spol i dob pokojnika, ali Šorgić ne navodi na koji način. Zvono se oglašavalo, kao i u drugim mjestima, tri puta u danu (ujutro, u podne i navečer). Osim toga, zvonilo se jedanput i nakon pogreba, što nije primijećeno u istraženim mjestima.¹¹ U Srijemskoj Mitrovici se za muškarca zvono oglasilo tri puta, a za ženu dva puta. Zvonilo se tri puta u danu, kao i u ostalim mjestima. Međutim, prema kazivanju Ivana Barata, zvono više ne oglašava smrt od osamdesetih godina 20. stoljeća, iz nepoznatog razloga. U Hrtkovcima se zvono oglašava na isti način kao i u Srijemskoj Mitrovici. Jedina razlika je u tome što se smrt djeteta oglašava malim zvonom (tzv. *cincikom*). U Rumi se nekad smrt kao i u ostalim mjestima oglašavala zvonom, ali se kazivači ne sjećaju na koji način.

Što se osmrtnica tiče, gotovo nijedan kazivač nije odgovorio po čemu se one u prošlosti razlikuju od današnjih. Većina tvrdi da se nisu bitno promijenile, samo da se danas češće koriste. Kazivači iz Hrtkovaca i Rume tvrde da je jedina razlika to što su se *parte* nekad pisale rukom i nisu sadržavale sliku pokojnika. Pravoslavne (Slika 4a) i katoličke osmrtnice (Slika 4b) vrlo su slične, no pravoslavne imaju drugačiji križ i pisane su na ćirilici. Osmrtnice se stavljaju na mjesta gdje prolazi mnogo ljudi – na raskršća, ispred crkve, na *kuću žalosti*. Ružica Borčić iz Golubinaca spomenula je da su stanovnici Golubinaca prestali stavljati osmrtnice na kuće

¹¹ Kazivačima to pitanje nije postavljeno niti su oni to samoinicijativno spomenuli.

zbog straha od provalnika, a počeli su ih koristiti tek nedavno, prije desetak godina. Kata Vulčević iz Sota osmrtnicu svoga brata Adama stavila je na ogradu kuće i nije ju skidala već osam godina, koliko je prošlo od njegove smrti (Slika 5). Objasnila je da je to je njezin individualni izbor te da nije riječ o običaju tipičnom za Sot. Ljudi obično skidaju osmrtnice s ograde ili prozora nakon jedne godine. U Srijemskoj Mitrovici *umrlice* su se nekad štampale u štampariji koju su mještani zvali „Celuloza“. Danas ih uglavnom, kao i u drugim mjestima, izrađuje pogrebno poduzeće.

Slika 4a. Pravoslavne osmrtnice u Hrtkovcima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 4b. Katolička osmrtnica u Hrtkovcima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 5. Kata Vulčević ispred osmrtnice svoga brata Adama, Sot.

Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Nekad se smrt prijateljima i rodbini iz drugih mjesta javljala telegramom, a danas se za to koristi kućni ili mobilni telefon. Nepoznato je kada su se počeli koristiti kućni telefoni, a mobilni telefoni koriste se od početka 21. stoljeća. Osim toga, u Petrovaradinu svećenik na večernjoj misi objavi tko je umro, pa žene koje odlaze iz crkve prenose putem drugima. U Kukujevcima se ova obavijest također prenosila „od uha do uha“ (ibid.95), kao i u Srijemskoj Mitrovici. U Rumi se najmlađu osobu iz kuće slalo da obilazi kuće i obavještava *komšije* o smrti te da polijepi osmrtnice po gradu. Kazimir Peške iz Petrovaradina napomenuo je da postoji redoslijed kojim se o smrti obavještava bližnje – muž, djeca, brat, sestra, snahe, unuci i onda prijatelji. Ostali kazivači rekli su da redoslijed nije važan, ali da se najprije javlja najužoj obitelji.

4.3. UREĐIVANJE I ODIJEVANJE POKOJNIKA

Brigu o tijelu pokojnika nakon smrti preuzimaju uglavnom žene. To su najčešće *komšinice* (susjede), prijateljice i daljnje rođakinje, jer je obitelj u *žalosti*. U rijetkim su slučajevima muškarci *kupali* i odijevali pokojnike muškog spola. Smrt bližnjih predstavlja veliki emocionalni teret, naročito najužoj obitelji, pa posao *kupanja* i odijevanja pokojnika uglavnom preuzimaju drugi iz zajednice. Ružica Borčić iz Golubinaca napomenula je da se taj poziv ne odbija. Danas u većini istraživanih mjesta taj posao obavlja pogrebno poduzeće. U Sotu je nekad živjela žena koja je odijevala i *kupala* većinu mrtvaca iz sela. Tu uslugu nije naplaćivala, ali bi joj ljudi zauzvrat dali kavu, *peškir* i sl. Ako je bilo potrebno nekome obrijati bradu

najčešće se zvalo *berbera* (brijača). Brijači se pribor u tom slučaju ostavljao u lijesu. Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice međutim, nije zvao *bricu*, već je svog oca sam obrijao, iz praktičnih razloga. Ankica Šamun iz Hrtkovaca pak je jedna od rijetkih žena koja je brijala mrtvace, jer je završila frizersku školu. U Golubincima se voda s kojom se *kupalo* mrtvacu baca pod „streju, di se ne gazi“ (Ružica Borčić), a u Sotu, prema kazivanju Kate Vulčević: „Pa, tako se to baca pod kapiju, kao da i on (pokojnik) izlazi iz kuće i ta voda da ide za njim, da se ne vrati.“ U Hrtkocima se ta voda baca iz drugog razloga: „Da ta voda iziđe sa njim, da ne iziđu iz kuće drugi.“ (Marija Malnar) Nadalje, usta pokojnika vežu se maramom, salvetom ili *peškirom*, kako se ne bi otvorila, a na oči se iz istog razloga stavljaju kovanice. Ako pokojnik umre otvorenih očiju, u Hrtkocima se to tumači na način: „Želio je nekog svog najbližeg (vidjeti).“ (Marija Malnar) Noge se također vežu, a ruke namještaju u željeni položaj (sklopljene ruke, ruke uz tijelo ili ruke prekrížene na prsima) prije nego što nastupi mrtvačka ukočenost. To se prije sprovoda odvezuje jer se smatra grijehom pokopati zavezanu osobu. Kata Vulčević iz Sota objašnjava: „To je jako velika grehota. To je kao na robiju da ide, a on ide pred Boga. Njega će Bog suditi.“ Marija Malnar iz Hrtkovaca naglasila je da je važno da ista osoba veže i odvezuje pokojnika, ali ne zna zbog kojeg razloga. U Rumi je običaj da *domaćin* veže i odvezuje pokojnika. U Golubincima se pokojniku u ruke stavlja krunica „da baš ne ide praznih ruku“ (Ružica Borčić), a u Hrtkocima maramica „da briše suze“ (Marija Malnar). Budući da je pokojnik u nekim slučajevima proveo i više od 24 sata u kući, ljudi su na različite načine nastojali neutralizirati neugodne mirise povezane s raspadanjem tijela. Pokojnicima se na prsa stavlja ugašeni *kreč* (vapno) umotan u maramu ili hladni oblozi, a Kazimir Peške iz Petrovaradina tvrdi da je za apsorpciju neugodnih mirisa bila zadužena *kofa* (posuda) s hladnom vodom, koja se stavljala ispod lijesa. U Srijemskoj Mitrovici su prema kazivanju Ivana Španovića, ljudi iz istog razloga kupovali santu leda u tvornici piva i stavljali je ispod lijesa. U Hrtkocima se ispod lijesa stavlja labor s vodom i *sirćetom* (octom). Kazivači iz Rume tvrde da se sjećaju da se nekad stavlja labor s vodom ispod lijesa, ali to nisu osobno vidjeli. Ružica Borčić i Katica Čaćić iz Golubinaca rekle su da se nekad na trbuh pokojnika stavlja *raonik* (dio ručnog pluga) kako bi se spriječila posmrtna defekacija. U Sotu se pokojnikova posljednja odjeća spaljivala „jer će i on biti pepeo kao i ta njegova odjeća“ (Kata Vulčević). Kazimir Peške iz Petrovaradina rekao je da se to radilo zato jer odjeća na taj način „ne može nikome ni da pomogne ni da naškodi.“ Katica Čaćić iz Golubinaca pak je rekla da se posljednja pokojnikova odjeća obavezno mora oprati: „Neće duša da se smiri ako se ne opere. Al ne trebaš to baš da pereš. Možeš samo malo ovako u vodu, kao da. Ja sam tako svoju baku.“ Žene se uglavnom nije šminkalo, jer „idu na onaj svijet kakve su rođene“ (Kazimir Peške, Petrovaradin). Ljerka

Deman iz Petrovaradina rekla je da bi se to smatralo *smijurijom*. Međutim, Katica Čačić iz Golubinaca sjeća se ipak jedne mlade djevojke koju su pokopali našminkanu i s cvijetom u kosi (sredinom devedesetih godina 20. stoljeća). Mlade djevojke kitilo se vijencem od poljskog cvijeća koji su za tu priliku isplele njezine prijateljice, tvrdi Kazimir Peške iz Petrovaradina. Kata Vučević iz Sota pak ističe da su neudate djevojke bile pokapane u *šlajeru*. U Golubincima su djevojke koje su umrle neposredno prije vjenčanja pokapali u vjenčanici.

4.4. IZRADA LIJESOVA¹²

Lijesove su nekad izrađivali stolari, a danas se uglavnom kupuju u pogrebnim poduzećima. Marija Malnar, međutim, tvrdi da se u Hrtkovcima nikada nisu ručno izrađivali, već su se oduvijek kupovali u pogrebnom poduzeću. U Golubincima sam posjetila obrt koji se još uvijek bavi izradom lijesoava. Riječ je o obiteljskom obrtu koji pogrebnom opremom opskrbljuje mještane Golubinaca već generacijama. Današnji vlasnik obrta je Bojan Vukobradović. Po zanimanju je tehničar za finu obradu drva. Obrt je prvi osnovao njegov djed (nakon Drugog svjetskog rata), a nastavio ga je njegov otac. Djed se najprije bavio stolarijom, ali je nakon razvoja industrijske proizvodnje izgubio posao, pa je odlučio otvoriti obrt s pogrebnom opremom, jer ga u Golubincima nije bilo. Osim *mrtvačkih sanduka* prodaje i prateću pogrebnu opremu: pokojnikov križ, vijence, marame, *peškire*, *donje pokrove*, itd. Lijesovi se izrađuju najčešće od topole, ali i od hrasta te bukve. Proces izrade opisao je Bojan Vukobradović na sljedeći način: „Znači daska prvo ide na jednu mašinu, na drugu mašinu, dok se obradi daska, onda se to šmirgla, prave se te šare, sklapa se, na stolu ili na klasičnim nogarama.“ Nekad se za obradu drva koristila stolarska *tezga* (Slika 6). Lijesove u ovoj radnji kupuju pripadnici obje vjerske konfesije. Jedina razlika između katoličkih i pravoslavnih lijesoava je u tome što je kod katolika ime pokojnika napisano latinicom, a kod pravoslavaca ćirilicom. Na vanjsku stranu lijesa upisuje se ime pokojnika i koliko je godina *poživio* (Slika 7a i 7b). Na pokojnikov križ se upisuje ime i prezime pokojnika te godina rođenja i smrti. Uz lijes se poklanjaju i osmrtnice, koje se izrađuju na računalu. Mještani Golubinaca još uvijek kupuju Vukobradovićeve lijesove, ali ipak češće u pogrebnim poduzećima u obližnjim mjestima, jer su lijesovi iz komercijalne proizvodnje jeftiniji.

¹² Nazivi koji se još spominju u istraživanim mjestima su *mrtvački sanduk*, *mrtvački kovčeg* i *škrinja*.

Slika 6. Stol za obradu drva/stolarska tezga u Golubincima. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Slika 7a. Ručno rađeni lijesovi iz obrta u Golubincima. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Slika 7b. Ručno rađeni lijesovi iz obrta u Golubincima. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Kata Vulčević spomenula je da je u Sotu nekad također postojao stolarski obrt, u kojem je lijesove izrađivao Ivan Ružanji (šezdesetih godina 20. stoljeća), a nakon njegove smrti Jakov Buntić. On je, međutim, odselio u Hrvatsku (iz kazivanja je moguće zaključiti da je odselio devedesetih godina 20. stoljeća). U Rumi je prema kazivanju Marka Mijića lijesove do sedamdesetih godina 20. stoljeća izrađivao stolar Maksimović. Nekad su lijesovi bili izrađivani na isti način, i to od kvalitetnog drva poput hrasta. Drvo se nije bojalalo, već se samo lakiralo. Danas lijesovi dolaze u različitim bojama i s različitim ukrasima. Ankica Šamun iz Hrtkovaca i Zvonimir Kovačević iz Rume rekli su da se u slučajevima smrti djece ili mlađih osoba kupuje bijeli lijes. Na dno lijesa nekad se stavljala piljevina, a na nju plahta i jastuk. Danas su lijesovi iznutra najčešće prekriveni svilenom tkaninom. Pokojnika se prekriva *donjim pokrovom* koji „viri“ iz lijesa kada se stavi poklopac. Budući da ostaje vidljiv, njegov je izgled važan. Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice spomenuo je da su siromašni ljudi nekad umjesto *donjeg pokrova* u lijes stavljali običnu plahtu, što baš ne izgleda lijepo. Ispričao je i priču o ženi koja je pokojnika prekrila papirnatim *popernjakom*, koji se onda na putu do groblja poderao, na što mještani nisu gledali s odobravanjem: „Sramota šta je stavila.(...) Nije stavila pravi pokrov.(...) To sam slušao.“ U Sotu je postojala i žena koja je šivala *donje pokrove* za sve u selu. Majka Katice Čaćić iz Golubinaca nekad je također šivala *donje pokrove* za sve u selu, i to besplatno. *Donji pokrov* najčešće je bijele boje, odnosno „braun, zlatnožute boje“ za starije osobe (Kazimir Peške, Petrovaradin).

4.5. PRILOZI U LIJES

U lijes se stavljaju pokojnikove osobne stvari poput brijaćeg pribora, četkice za zube, četke za kosu, lule, lijekova, naočala, zubne proteze, štapa, ručnog sata, nakita, zatim krunice, molitvenici i igračke (npr. lutka *krpenjača*, lopta od svinjske dlake). U Hrtkovcima se u slučaju smrti *domaćina* u lijes stavlja novac „da bi kuća bila bogatija“ (Marija Malnar). U Rumi se nekad također stavlja novac u lijes, „da (pokojnik) kupi sebi mesto“, tvrdi Zvonimir Kovačević. Marko Mijić, također iz Rume, ima drugačije objašnjenje: „Da ga ovaj prenese preveze preko neke reke, tako su govorili.“ U Golubincima, Srijemskoj Mitrovici i Hrtkovcima postoji običaj da se u lijes stavlja lutka „ako je u jednoj godini umrlo dvoje ljudi iz iste kuće, kako ne bi odvelo treće iz kuće“ (Ružica Borčić, Golubinci). Ne postoji poseban naziv za tu lutku ni za taj običaj. U drugim istraživanim mjestima taj običaj nije potvrđen. Danas se te lutke kupe u trgovini, a nekad su se ručno izrađivale: „Uzeli smo neke dve letve ovako... Malo

namotali krpe, i kao omotali da ima haljinu. I kao to je lutka i stavili joj u sanduk. A danas se to kupi kod kineza.“ (Katica Čaćić, Golubinci) Ružica Borčić iz Golubinaca izradu lutke opisuje na sljedeći način: „Malo se napravi, od metle drška, malo navučješ neku krpu, izrežeš, dal je haljina il je, nema veze. Glava se isto tako napravi, malo se veže koncom i nacrtáš oči, usta.“ Katica Đerki iz Sota ispričala je jednu specifičnu situaciju u kojoj su pokojniku u lijes stavili grožđe: „Moj komšija kad je umro, želio je jadan grožđa da jede, al nije bilo. Onda mu donela sestra, kupila u prodavnici i metnula mu je u sanduk grožđa.“ Osim toga, spomenula je da se ponekad u lijes prilažu cigarete, rakija i bomboni. Hrana se u lijes stavlja i u Golubincima, u određenim slučajevima: „Tko je imao rođenog nekog svoga. Ili ako mlad neko umre, rođak neki bliski, donosilo se bombone, jabuku i sve. I sve se to stavljaló u sanduk. Kao pozdrav se slao.“ (Katica Čaćić) Marija Malnar iz Hrtkovaca opisala je što je njezina obitelj stavila pokojniku u lijes: „Moja sestra kad je umrla su stavili Majke božje ikonu pored nje. A naš sin kad je, onda je snaja pored njega stavila omiljenu trenerku koju je uvek nosio.“ Riječ je o njihovom individualnom izboru, a ne o običaju specifičnom za Hrtkovce. Ankica Šamun iz Hrtkovaca ispričala je situaciju u kojoj je djed bio pokopan sa slikom svog najdražeg unuka, a to se prema vjerovanjima mještana ne bi smjelo raditi: „To nije dobro. Taj dečko treba da živi, mlad je, treba da ima sreću. Da ide u zemlju sa njim, alo.“

4.6. BDIJENJE

Bdijenje za pokojnika stari je katolički običaj koji označava sjedenje i molitvu uz pokojnikov odar. Katolici smrt shvaćaju kao konačni susret s Bogom, a molitva nad umrlim služi tome da duša sretno stigne na „drugi svijet“. U istraživanim mjestima (izuzevši Petrovaradin) bdijenje se još uvijek održava, i to u pokojnikovoj kući. Iako u Srijemskoj Mitrovici pokojnik više ne leži kod kuće, ljudi svejedno dolaze na *sedenje* i pritom izražavaju sućut ožalošćenima. Ivan Barat tvrdi da se u prošlosti sućut nije izražavala: „Samo dođeš, čak ni ne pružiš ruku nikome.“ Drugi naziv za bdijenje u Golubincima je *tandifuk*, a u Rumi *dvoridba*. Fotografije bdijenja u Sotu prikazuju ovaj običaj kroz vremenski presjek od 1969. do 1983. godine (Slika 8a, 8b i 8c).

Slika 8a. Bdijenje 1969. godine u Sotu. Fotografija u vlasništvu Katice Đerki.

Slika 8b. Bdijenje 1973. godine u Sotu. Fotografija u vlasništvu Katice Đerki.

Slika 8c. Oplakivanje pokojnice na bdijenju 1983. godine u Sotu. Fotografija u vlasništvu Katice Đerki.

Pokojnik je obično smješten u *prednjoj sobi*, koja se za tu priliku isprazni i uredi. Dok lijes ne bi stigao, pokojnika se stavljalno na drvene stolice *hokle* ili stol prekriven bijelom *ponjavom* (prostirkom), a pod glavu su mu se stavljali jastuci. Nakon iznošenja lijesa iz kuće ta se *ponjava* obavezno oprala. Kazimir Peške iz Petrovaradina ističe da se ponekad cijela prostorija zaodijevala u crnu tkaninu. Pokojnik je obično smješten u sredini sobe, okrenut glavom prema prozoru, a noge su mu usmjerene prema vratima. Uz njega obavezno gori svijeća. Svijeća se nekad stavljala u lonac napunjen kukuruzom, ako nije bilo svijećnjaka da je pridržava. Kraj odra obavezno stoji čaša sa svetom vodom i grančicom asparagusa, ružmarina, ili šimšira, koja služi za posvećivanje pokojnika. Svijeća i sveta voda stavlja se na stolicu *hoklicu*, prekrivenu ukrasnim stolnjakom (Slika 9). Kada prijatelji, susjedi i rođaci dolaze na bdijenje, najprije posvećuju pokojnika i izmole *Oče naš*. U Sotu i Srijemskoj Mitrovici običaj je da se ta čaša sa svetom vodom nosi na groblje za vrijeme sprovoda. U Srijemskoj Mitrovici i Golubincima, u sobi gdje je pokojnik umro, nekad se na prozoru ostavlja čaša vode i komad kruha, a sol samo u Golubincima, „ako je žedan i gladan da dođe“ (Evica Španović, Srijemska Mitrovica). Na pitanje jesu li lijesovi uglavnom otvoreni ili zatvoreni, nisam dobila ujednačen odgovor. To ovisi o obitelji pokojnika. Većina kazivača ipak je rekla je da su lijesovi otvoreni, osim u slučajevima kada je pokojnik „izobličen“ zbog bolesti.

Slika 9. Katica Bohnički demonstrira izgled stolice (hoklice) na koji se stavlja sveta voda i svijeća uz pokojnikov odar, Sot. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Prema Kati Vulčević i Katici Bohnički iz Sota najuža rodbina bdije cijelu noć i mrtvaca se ne ostavlja samog u prostoriji. Kazimir Peške iz Petrovaradina tvrdi da nije pravilom utvrđeno do kada se ostaje na bdjenju. Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice tvrdi da se nekad bdjelo cijelu noć, a danas više ne, jer se ukućani moraju odmoriti. U Hrtkovcima je nekad čitav *komišluk* bdio cijelu noć, a danas samo ukućani, tvrde kazivači. Matija Malnar iz Hrtkovaca spomenula je da se žene koje su na bdjenju molile krunice nisu smjele „zabuniti“, jer se to onda tumačilo kao loš predznak.¹³ Budući da se nerijetko bdjelo cijelu noć, za okrjepu se posluživala hrana i piće. Na bdjenju su se zadaće muškaraca i žena oduvijek razlikovale. Žene su obično molile krunicu i posluživale hranu, a muškarci su se izdvojili u drugu prostoriju, kartali i pili. Žene nisu pile alkoholna pića, jer se to smatra neprimjerenim. U Sotu su se na bdjenju posluživale *krofne* (krafne), *cigorija*¹⁴, domaći sokovi i vino. Hranu i piće posluživale su *komšinice*. Danas se poslužuje isto, samo što se hrana i piće kupe u trgovini, a nekad se posluživalo domaće. U Petrovaradinu se muškarce s nudilo vinom i rakijom, a ponekad se „nešto i narezalo“ (Kazimir Peške). U Golubincima žene poslužuju sendviče, kolače, sokove, kavu i alkoholna pića. Hrana koja se poslužuje na bdjenju simbolizira Isusovu posljednju večeru, tvrdi Ružica Borčić iz Golubinaca. U Srijemskoj Mitrovici i Hrtkovcima su se žene iz susjedstva koje su posluživale na bdjenju zvale *reduše*. Nekad se u Srijemskoj Mitrovici posluživala samo rakija, a danas se poslužuju peciva, *gužvare*¹⁵, kobasice, salame, „tko već šta ima“ (Ivan Španović). Na bdjenju se dogovaralo tko će što nositi u pogrebnoj povorci. Nekad se na bdijenje u Hrtkovcima nosila svijeća, a danas ljudi donose i kekse, bombone, piće i sl., da pomognu obitelji. Ankica Šamun iz Hrtkovaca tvrdi da se danas za bdijenje peku *gužvare*, *krofne*, „kao da je slava“, pogotovo ako se bdije dugo u noć. Osim toga, kazivači iz Hrtkovaca tvrde da se na bdijenju uvijek pazilo na osobe na koje se sumnja da se bave vraćanjem, kako ne bi u lijes ubacile magijski predmet kojim mogu „nauditi“ pokojniku, njegovoj obitelji ili poznanicima. U Rumi se bdijenje održavalo u dvorištu ako su vremenske prilike to dopuštale. Najuža obitelj je sjedila uz pokojnika, a ostali su se uz jelo i piće družili u dvorištu. *Domaćica* je posluživala sendviče, sokove, rakiju i vino. Danas se umjesto sendviča uglavnom poslužuju peciva od lisnatog tijesta, koja se kupe u pekari. Marko Mijić navodi da se nekad na bdijenje nije donosila hrana i piće, a da se danas nosi. Tvrdi da je to preuzeto od pravoslavaca koji na bdijenje obavezno nose piće, svijeću i kavu. U Golubincima na bdijenje ljudi donose svijeće ili lampaše, koji se kasnije nose

¹³ U Golubincima i u Rumi nije ispitano do kada se ostaje na bdijenju.

¹⁴ Kava od cikoriije.

¹⁵ Vrsta pite koji se priprema od „gužvanih“ kora za savijače nadjevenih (najčešće) svježim kravljim sirom. Može se odnositi i na kolač od dizanog tijesta s nadjevom od oraha, maka, pekmeza ili oraha.

na groblje, tvrdi Katica Čačić. Nadalje, kazuje da u slučaju smrti jedne od *kruničarki*¹⁶ ostale žene iz skupine dolaze na bdijenje i zajedno mole krunicu za nju. Pročitala je molitvu koja se moli posebno za tu priliku:

„Marijini štovci koji ste mi sada došli,
Poslušajte zadnje moje sada riječi,
U svetom bratimstvu ostanite vjerni,
Savijajte vijenac djevici Mariji.
Bogu sad ostavljam sve dobre kršćane,
Male i velike, mlađe i starije.
Smrt je između vas izabrala mene,
Svaki sat, svaki čas, i vi se spremajte.
O mila Djevice, majko od milosti,
Daj da s tobom budem u vječnoj radosti.
Da mi se veseli duša u svetlosti,
Pjevajući krunice svete otajnosti.
Mile sestre moje, s kojima sam molbu vršila svaki dan,
Bogoljubnost moju da mi oprostite, ja vas sada molim.
Od Boga vam sreću i blagoslov želim.
Koje ste u jednom vijencu samnom bile,
Četrnaest kršćana, sestre moje mile.
Svetu bogoljubnost nasljeđujte vjerno,
Steći ćete plaću nebesku sigurno.
Koja bi među vas, mesto mene stala,
I djetetom majke Marije postala,
U presveto srce preslatkog Isusa i Marije majke,
Preporučavam njega.
S vrlom od bratimstva od svete krunice,
Od živih ružica Marije djevice.
Praštam se u ime presvete Trojice,
Ugledali samnom jednom Božje lice.
Ovako se od vas jedna, druga prašta,
Kuju gospod Bog danas k sebi pozva.

¹⁶ Skupina žena koje zajedno mole krunicu.

Kojoj je Marija bila odvjetnica,
Jer joj bila mila njezina krunica.
Dođite anđeli, vi nebeski kori,
Da se veselim s vama u nebeskoj gori.
Da majki Mariji hvalu s vama pjevam,
I vijenac nevenjiv njoj navijek savijam.
Hvaljen Isus majke Marije,
Zbogom sestre moje,
S Bogom svi ostajte.
Amen.“

U Petrovaradinu i Srijemskoj Mitrovici pokojnik od osamdesetih godina 20. stoljeća više ne leži u kući, već ga pogrebno poduzeće odvozi najprije u hladnjaču, a nekoliko sati prije pogreba u kapelu. U Sotu, Golubincima i Hrtkovicima pokojnik je najprije u kući, u koju ljudi dolaze na bdijenje, a u kapelu ga u Golubincima¹⁷ i Hrtkovicima odvoze nekoliko sati prije pogreba. U Sotu kapela još nije izgrađena. U Hrtkovicima je kapela izgrađena početkom 21. stoljeća. U Srijemskoj Mitrovici se bdijenje još uvijek održava kod kuće, ali bez pokojnika. U Rumi je pokojnik ili kod kuće do nekoliko sati prije pogreba, ili u kapeli, ovisno o željama obitelji.¹⁸ U potonjem slučaju bdijenje se održava bez pokojnika u kući. U sobu u kojoj bi trebao ležati pokojnik, stavi se njegova slika i cvijeće.

4.7. OPRAŠTANJE OD POKOJNIKA

Kada se lijes iznosi iz kuće, u Sotu se tri puta spušta na svakom pragu, jer se na taj način pokojnik „oprašta“ od kuće (Slika 10). Prilikom iznošenja lijesa iz kuće u Rumi *domaćica* baca tanjur u pod. Vjeruje se da će *domaćica* sljedeća umrijeti ako se tanjur ne razbije.

¹⁷ Nepoznato je kada je izgrađena kapela u Golubincima.

¹⁸ Nepoznato je kada je izgrađena kapela u Rumi.

Slika 10. Iznošenje lijesa iz kuće u Sotu sedamdesetih godina 20. stoljeća.

Fotografija u vlasništvu Katice Đerki.

U Golubincima i Kukujevcima su se nekad u dvorištu, prije nego što je pogrebna povorka kretala do groblja, pjevale oproštajne pjesme za pokojnika. U Kukujevcima se nazivaju *oprostajnim himnama* (usp. Šorgić 2009:91-96). U Golubincima su se pjesme razlikovale s obzirom na to je li riječ o roditelju, djetetu, udatoj ženi i oženjenom muškarcu, djevici, itd. Navodim primjere koje je otpjevala Ružica Borčić:

„Zbogom dragi moji mili,
Braćo, sestro, prijatelji,
I komšije ljubitelji.
Ja se od vas sada dijelim,
I sa svetom veće cijelim
Sastajem se s Bogom milim.
Na ljubavi vašoj hvala,
Za svu službu i ostala,
Za velika i za mala.
Kog sam ikad uvredio,
Dok sam s vama živ hodao,
Neka bi mi oprostio.
I vi moji ukopnici,
Braćo, sestre, uzovnici,
Predajte me sad grobnici.

Vi molite za me Boga,
Da po smrti sinka svoga
Oprosti mi grijeha moga.“

Kad umre oženjeno koje¹⁹:
„Zbogom družu odabrani,
Zbogom družu moj venčani,
Plakat za mnom ti prestani.
Hvala tebi na ljubavi,
Bog neka te ne ostavi,
Nit na tebe ne zaboravi.
Spomeni se duše moje,
Iz ljubavi vjerne tvoje,
Dok sjedini Bog nas dvoje.“

Ako imaju djecu:
„Djecu našu poljubljenu,
Bogu i tebi umiljenu,
Ti utješi rascviljenu.
Otac, mati njima budi,
I za njih se dan, noć trudi,
Da postanu svete ćudi.
Bogu moli da ih vodi,
Da im ništa ne naškodi,
Nit u grijehu koje hodi.“

Djetetu koje ima roditelje:
„Zbogom oče, zbogom mati,
Vi nemojte već plakati,
Nego Bogu hvalu dati.
Roditelji moji mili,
Bog vam dobri nek udeli,

¹⁹ Kad umre osoba koja ima bračnog partnera, neovisno o spolu.

Jer ste meni dobri bili.
Bog vam dao utješnje,
I svih grijeha oproštenje.
Poslije smrti pak spasenje.“

Ako je djevica dodaje se:
„A vi sestre i djevice,
Pratite me do grobnice,
Bogu dajte moje ince.
Molite se, da me ubroji,
Isus djevicama svojim,
Sad u cvijetu ljeta mojih.
Međ djevice mudre stavi,
U nebeskoj jasnoj slavi,
I uvijek me tam ostavi.“

Ružica Borčić zajedno s još nekoliko žena u Golubincima pjeva oproštajne pjesme na svim sprovodima u mjestu na koje je pozovu. Ljudi im za tu uslugu plate, a nekad ih zovu i na *daću*. One su članice crkvenog zbora i još ih jedine pjevaju Osim navedenih oproštajnih pjesama, prilikom iznošenja pokojnika iz kuće u Golubincima se pjevala sljedeća pjesma:

„K tebi o Bože moj,
Bliže bih ja.
Križ da mi tvoj spasenje da.
Trepti mi duša sva,
Trepti mi duša sva,
Do tebe Bože moj,
Bliže bih ja.“

U drugim se mjestima ne spominju oproštajne pjesme pred kućom pokojnika pred polazak na sprovod.²⁰ U Hrtkovcima su djeca, koja su išla na vjeronauk, pjevala oproštajne pjesme u

²⁰ Kazivačima to pitanje nije postavljeno, a samoinicijativno ne spominju taj običaj. Iz konteksta kazivanja može se ipak pretpostaviti da tog običaja nema u drugim istraživanim mjestima.

povorci šezdesetih godina 20. stoljeća, ali se kazivači ne sjećaju tih pjesama niti znaju kada se to prestalo prakticirati. U Srijemskoj Mitrovici su u pogrebnoj povorci pjevale *kruničarke*. Međutim, Ivan Barat je naglasio da nisu pjevale oproštajne pjesme potvrđene u Golubincima, ali se ne sjeća pjesama koje su pjevale. Ponekad su ožalošćene žene *zapevale* oplakujući naprimjer, preranu smrt svoje djece. Ivan Barat opisao je to na sljedeći način: „Kako je mama plakala, tako je zapevala. Mi to kažemo zapevala. Sine moj zašto si me ostavio, kome si me ostavio. Žena zapeva za mužem, mama za kćerkom.“ Taj običaj ne valja miješati s običajem naricanja, koji nije zabilježen u istraživanim mjestima. Kazivači su rekli da je to pravoslavni običaj: „Naricanje je to šta kažu Srbi da platiš ženu koja će ti naricat.“ (Ivan Barat, Srijemska Mitrovica)

5. SPROVOD

Sprovod²¹ se održava najčešće dan nakon smrti. U slučajevima kada obitelj očekuje rodbinu iz udaljenog mjesta, sprovod se odgađa dok svi ne stignu u mjesto u kojemu se održava sprovod.

Nakon iznošenja pokojnika iz kuće, obavezno se posprema i čisti. U Sotu su za to zadužene *kuvarice*. U Sotu i Golubincima se, osim toga, nakon iznošenja pokojnika iz kuće otvaraju prozori, prevrću stolice i klupe te se „malo pomete na lopatu, pa se to baci“ (Ružica Borčić).

Sprovod je nekad počinjao u dvorištu pokojnikove kuće, zatim je povorka kretala do groblja. (Slika 11). U Rumi se nekad lijes nosio najprije u crkvu i tamo se održavao obred oproštaja, međutim, nepoznato je kada se i zašto to prestalo prakticirati. Danas sprovod počinje ispred kapele i završava kod groba. U kapeli se nalazi stol (na koji se stavlja lijes), svijeća, sveta voda i klupa za sjedenje (Slika 12a, 12b, 12c).

²¹ U istraživanim mjestima koriste se još nazivi *ispraćaj*, *sarana* i *sahrana*. S obzirom na kazivanja nemoguće je odrediti koji je naziv specifičan za koje mjesto, jer kazivači u govoru miješaju nekoliko naziva. U radu se naziv sprovod koristi za sprovođenje (praćenje) pokojnikova tijela do mjesta ukopa i prateće običaje. Riječ pogreb pak se odnosi samo na čin ukapanja pokojnika u grob.

Slika 11. Pogreb u Golubincima devedesetih godina 20. stoljeća.

Fotografija u vlasništvu Katice Čaćić.

Slika 12a. Unutrašnjost kapele: stol na koji se stavlja lijes, Hrtkovci. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 12b. Unutrašnjost kapele: stol na koji se stavlja lijes, Ruma. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 12c. Unutrašnjost kapele: klupa za sjedenje, svijeća, sveta voda za posvećivanje pokojnika, Hrtkovci. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Vremenske prilike za vrijeme pogreba ponekad se tumače kao znak da je naprimjer, „pokojniku je bilo žao da umre“ ako pada kiša (Nevenka Župančić, Petrovaradin). Kazimir Peške, također iz Petrovaradina pak smatra da kiša za vrijeme pogreba „znači da su mu grijesi oprosteni.“ U Hrtkovcima se također vjeruje da pokojnik „žali umreti“ (Marija Malnar) ako pada kiša za vrijeme pogreba.

Neki kazivači tvrde da su sprovedi s dolaskom pogrebnih poduzeća poskupili, pa ljudi nerijetko traže financijsku pomoć od prijatelja i rodbine. Međutim, postoje oni koji misle da su pogrebna poduzeća ljudima olakšala nošenje sa smrću.

5.1. POGREBNA POVORKA

Lijes se nekad nosio na nosilima. Za nošenje su bili zaduženi muškarci (njih četvero ili šestero). Budući da je put od kuće do groblja bio dugačak i naporan, nosači lijesa nerijetko su imali svoju zamjenu, tvrdi Perica Kovačević iz Hrtkovaca. Na nosila su se vezali *peškiri* koji su se kasnije poklanjali nosačima. Otac Katice Đerki iz Sota, koji je bio stolar, izradio je nosila za sprovede i poklonio ih lokalnoj crkvi šezdesetih godina 20. stoljeća. U nekim je mjestima za prijevoz lijesa do groblja služila kočija koju su vukli konji. Danas se za nošenje lijesa od kapele do groba koriste pogrebna kolica (Slika 13a, 13b, 13c). Na kolica se također vežu *peškiri*.

Slika 13a. Pogrebna kolica u Golubincima. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Slika 13b. Pogrebna kolica u Hrtkovcima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 13c. Pogrebna kolica u Rumi. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

U Petrovaradinu se do osamdesetih godina 20. stoljeća koristila staklena kočija koju su vukli konji i na koju su mještani bili ponosni, jer je kod mnogih izazivala strahopoštovanje: „A to kad je išlo od kuće mi u Petrovaradinu smo imali jako lepa pogrebna kola. Jako lepa, jako lepa. Pa to je bilo staklo. Tako, visoka, pa su to dva konja vukla.“ (Nevenka Župančić) I Ljerka Deman iz Petrovaradina prisjeća se ovih kočija s nostalgijom:

„E sad bilo je interesantno u sprovodu, u Petrovaradinu je postojala specijalna kočija za sahrane, staklena. I to je bilo jako, onako, kako bi rekla, izazivalo je neko strahopoštovanje ta kočija. Obično su dva konja vukla. A venci su onda u, bili su neki, kuke neke spram tih kola, neke ma kakve, seljačke ili kakve, nešto sjajno, poput srebra, da su se ti venci i cveće stavljalo. I to je ovaj, jako bilo vredno pažnje.“

Zvonimir Kovačević tvrdi se da se i u Rumi prije tridesetak godina koristila pogrebna kočija: „Nekad, dok se išlo kroz Rumu, imali smo kočije neke, to su lepe bile kočije, onako crne, i tu se stavio sanduk, konji su to vukli, i tako je išla sahrana kroz Rumu.“ Redosljed u pogrebnoj povorci razlikuje se od mjesta do mjesta, ali uglavnom su muškarci ti koji idu prije žena u povorci iza lijesa, a svećenik, lijes i najbliža obitelj nalaze se na samom početku povorke (Slika 14a, 14b, 14c).

Slika 14a. Pogrebna povorka u Sotu sedamdesetih godina 20. stoljeća. Fotografija u vlasništvu Katice Đerki.

Slika 14b. Pogrebna povorka u Sotu sedamdesetih godina 20. stoljeća. Fotografija u vlasništvu Katice Đerki.

Slika 14c. Pogrebna povorka u Sotu sedamdesetih godina 20. stoljeća. Fotografija u vlasništvu Katice Đerki.

Na čelu povorke nosi se crkveni križ²² (Slika 15a, 15b) i pokojnikov križ. Kazimir Peške naglasio je to da su se nekad mali križevi izrađivali od hrastovine i bili kvalitetniji, a danas se izrađuju od topole. Veliki križ u Petrovaradinu nosi svećenik ili njegov pomoćnik, a u Sotu su za nošenje križeva zaduženi pokojnikovi kumovi²³. U Rumi je običaj da pokojnikov križ nosi unuk pokojnika, na početku povorke. U Hrtkovcima je pokojnikov križ bijele boje u slučaju smrti djeteta ili mlađe osobe.

Slika 15a. Popovski krst u Golubincima. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

²² U Golubincima se naziva *popovskim krstom*.

²³ Vjenčani ili krsni kumovi, odnosno njihovi potomci u slučaju da oni više nisu živi.

Slika 15b. Crkveni križevi u Hrtkocima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

U Sotu, Golubincima i Hrtkocima nose se dva crna barjaka na početku povorke (Slika 16). U Sotu obično pokojnikove kume (krsne ili vjenčane) nose barjake, u Golubincima mladići ili djevojke, a u Hrtkocima se na *sedenju* dogovara tko će ih nositi.

Slika 16. Barjak za pogrebe u Golubincima. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

U Kukujevcima je na čelu povorke pokojnikov križ, iza križa idu muškarci, pa djevojke (ili *cure*), a iza njih svećenik, lijes i svi ostali. Žene su pri kraju povorke. (usp. Šorgić 2009:96-97). U Srijemskoj Mitrovici je na čelu povorke crkveni križ, pokojnikov križ, zatim barjaci, cvijeće, zatim muškarci, svećenik i ministranti, a uz njih žena koja nosi svetu vodu i nezapaljenu svijeću, a tek za njima lijes, iza njega slijedi najbliža rodbina i ostale žene. Ivan Barat napominje da je specifičnost Srijemske Mitrovice u tome što se u povorci uvijek nosi cvijeće umjesto vijenaca. Redosljed u pogrebnoj povorci u Rumi opisao je Marko Mijić:

„Na početku ide križ, pa onda ide venci, cveće, šta to ide, pa ako ima pleh muzika ide pleh muzika napred, za kovčegom ide župnik, ako ima ministranta ide ministrant, ako ima pevača tu su pored njega pevači, onda ide familija, i onda sve tako redom. Pozadi idu žene, a odmah ispred, ako je muzika, ispred muzike idu muškarci, kovčeg, velečasni, rodbina najuža, i onda iza njih idu žene.“

Od cvijeća su na sprovodima najpopularniji karanfili i gerberi. Cvijeće se nekad nosilo u rukama, a danas se prenosi u kolicima (Slika 17). Vijence su u povorci obično nosile dvije žene. Marija Malnar iz Hrtkovaca istaknula je da je prije nekoliko godina na sprovodima svježe cvijeće zamijenilo umjetno (Slika 18).

Slika 17. Kolica za cvijeće (na koja su naslonjeni barjaci i vezani peškiri) u Hrtkovcima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 18. Cvjetni aranžmani od prirodnog cvijeća iz pogrebnog poduzeća „Suza“ u Hrtkocima. Snimila Sindy Vuković, 2019. godine.

U Petrovaradinu su muškarci nekad uz lijes nosili četiri *duplira* (velike, debele svijeće) ukrašena *peškirima* ili maramama, a Kazimir Peške iz Petrovaradina potvrdio je da se to prestalo raditi u *novoj eri* (21. stoljeće).

U Rumi su uz lijes trojica s jedne i trojica s druge strane, nosila svijeće u *čiracima* (svijećnjacima) (Slika 19).

Slika 19. Čirak u Rumi. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

U Sotu su i Srijemskoj Mitrovici sudionici pogrebne povorke nekad nosili *peškire* pričvršćene pribadačama na ramenu (Slika 20a, 20b). Te su se pribadače u Sotu kasnije bacale u raku.

Slika 20a. Peškiri na ramenima sudionika pogrebne povorke u Sotu sedamdesetih godina 20. stoljeća. Fotografija u vlasništvu Katice Đerki.

Slika 20b. Peškiri na ramenima sudionika pogrebne povorke u Srijemskoj Mitrovici 1973. godine. Fotografija u vlasništvu Ivana Španovića.

U Golubincima se nekad na kraju pogrebne povorke nosio *ceger* (pletena torba) u kojem su bili kruh (narezan na komadiće), rakija i sol. To se nakon pogreba konzumiralo na ulazu u groblje (Slika 21): „Sad ima onaj, stoji ispred groblja, stol. Tu se stavi i svaki uzme zalogaj toga hleba. Muškarci uzmu čašicu rakije, za pokoj duše, malo prospe.“ (Katica Čaćić) Nepoznato je kada

se to prakticalo i koliko često. Danas se to više ne prakticala, jer svećenik to ne prihvaća kao katolički običaj.

Slika 21. Ulaz u groblje u Golubincima. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Za razliku od ostalih istraživanih mjesta, u Hrtkovcima i Rumi na sprovodima često svira limeni orkestar. Marija Malnar iz Hrtkovaca tvrdi da se *pleh muzika* na sprovodima pojavila sedamdesetih godina 20. stoljeća. U Rumi su osim limenog orkestra, popularni i tamburaši. Jedan od kazivača, Zvonko Kovačević, svira *bariton* (eufonij) u limenom orkestru na sprovodima u Rumi. Rekao je da s orkestrom na sprovodima svira uglavnom posmrtna marševa.

Kata Vulčević iz Sota spomenula je da u povorci mlađe osobe pjevaju *litanije* (vrsta molitve), a stariji mole krunicu, dok su Nevenka Župančić i Ljerka Deman iz Petrovaradina naglasile su da je poželjno da se hoda skrušeno, u tišini i „moli u sebi“, ali da se toga danas rijetko tko pridržava. Ljerka Deman iz Petrovaradina opisala je pogrebnu povorku:

„U tom mimohodu, od kapele do groblja, obično je red je da se tiho moli, svećenik peva, neki psalam peva, Po milosrđu svome smiluj mu se Gospodine, i tako dalje, dok narod bi trebao, onako u tišini duše, spontano ili nekom molitvom, očenaša, ili krunice, da se mole.“

U Sotu i Golubincima smrt neudane djevojke obilježavala se na poseban način. Nesuđeni je mladoženja u tom slučaju u pogrebnoj povorci na tanjuru nosio vijenac od cvijeća (simbol vjenčanog buketa). Taj je tanjur trebao razbiti prilikom spuštanja lijesa u raku. Ako se tanjur ne bi razbio, to se tumačilo kao znak da će i on ubrzo umrijeti. Katica Čaćić iz Golubinaca komentira: „Ako se razbije znači da će živeti. Ako se ne razbije, sudbina je šakljiva malo.“ U Hrtkovcima se taj običaj zove *mrtvi svatovi*. Osim već navedenog slučaja smrti djevojke, u

Hrtkovcima se *mrtvi svatovi* praktiraju i u slučaju smrti mladića koji se trebao oženiti. Marija Malnar posvjedočila je o tom običaju: „Ima kad dečko naprimer pogine. Ako nije ženjen. Mlada ide obučena ko mlada.(...) To je baš naša jedna prija išla.“ Ankica Šamun i Anica Blažić tvrde da je osim ožalošćene *mlade* u bijeloj vjenčanici, kraj nje u povorci hodala *crna mlada* (*komšinica* odjevena u crno). U drugim istraživanim mjestima ovaj običaj nije potvrđen.

U Petrovaradinu je svojedobno bilo mnogo vatrogasaca, a njihovu pogrebi su se razlikovali od uobičajenih. Nevenka Župančić iz Petrovaradina objašnjava:

„Vatrogasci su imali svečane uniforme, jel. I ovaj, i u toj svečanoj uniformi vatrogasnoj, i moj tata je bio vatrogasac, ali mi nismo tatu tako sahranili. A komšija, on je bio. Pa smo onda išli, pošto je tu, kad je od kuće bilo, jel, onda smo išli ovom ulicom, pa kod vatrogasnog doma, tamo smo stali, jel. Uglavnom, pošto je moj tata bio dugo vatrogasac, da pre nego što su ga u grobnicu stavili, onda je sa tih vatrogasnih kola sirena svirala.“

Sirena se oglašavala i na pogrebima vatrogasaca iz Hrtkovaca. Osim toga, Marija Malnar iz Hrtkovaca prisjetila se da je u slučaju smrti policajca, na pogrebu bila izvršena počasna paljba, a pokojnikovi kolege nosili su uniforme.

Sudionicima sprovoda koji su nosili križ, gurali kolica, itd., poklanjaju se *peškiri* ili marame. U Sotu i Srijemskoj Mitrovici se svećeniku poklanja svijeća. Kazimir Peške iz Petrovaradina rekao je da se svijeća poklanjala i vjenčanim kumovima, ali se ne sjeća zašto. Ti se *peškiri* kasnije koriste u domaćinstvu. Kazimir Peške tvrdi da žene danas više ne nose marame, pa su *peškiri* praktičniji poklon. Nekad su se poklanjali vezeni *peškiri* i vezene marame, a danas se kupuju frotirni. Ružica Borčić iz Golubinaca rekla je da su se marame i *peškiri* nekad poklanjali svim rođacima, „a sad se ne žali pa im ne daju.“

Vremenske prilike za vrijeme pogreba ponekad se tumače kao znak da je naprimjer, „pokojniku je bilo žao da umre“ ako pada kiša (Nevenka Župančić, Petrovaradin). Kazimir Peške, također iz Petrovaradina pak smatra da kiša za vrijeme pogreba „znači da su mu grijesi oprosteni.“ U Hrtkovcima se također vjeruje da pokojnik „žali umreti“ (Marija Malnar) ako pada kiša za vrijeme pogreba.

Neki kazivači tvrde da su sprovodi s dolaskom pogrebnih poduzeća poskupili, pa ljudi nerijetko traže financijsku pomoć od prijatelja i rodbine. S druge strane, postoje oni koji misle da su pogrebna poduzeća ljudima olakšala nošenje sa smrću.

5.2. OBREDI UZ POKOP

Ispred kapele svećenik se pozdravlja okupljene i čita *Božju riječ*. Nakon toga se kaže nekoliko riječi o pokojniku, o njegovom životu i njegovim dobrim djelima. Kada se lijes spusti u raku (Slika 22), svećenik prvi baca zemlju uz riječi: „Spomeni se čovječe da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti“, a drugi slijede njegov primjer i bacaju po grumen zemlje uz riječi: "Laka ti bila ova zemlja.“ Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice spomenuo je kako su se nekad žene, prilikom spuštanja lijesa u raku, nerijetko naglas obraćale svojim pokojnicima, za koje se vjerovalo da su „odveli“ pokojnika u smrt: „Mama moja, evo došo ti je tvoj unuk.(...) To se više verovalo, kad je neko umro, da je odveo.“ Danas se to više ne radi, jer su ljudi suzdržaniji, smatra Ivan Barat. Pogreb najčešće završava molitvom *Oče naš* za onoga koji je umro i za onoga koji će prvi umrijeti ili pak molitvom za sve pokojnike.

Slika 22. Spuštanje lijesa u grob u Sotu sedamdesetih godina 20. stoljeća. Fotografija u vlasništvu Katice Đerki.

U Golubincima pogreb završava pjesmom:

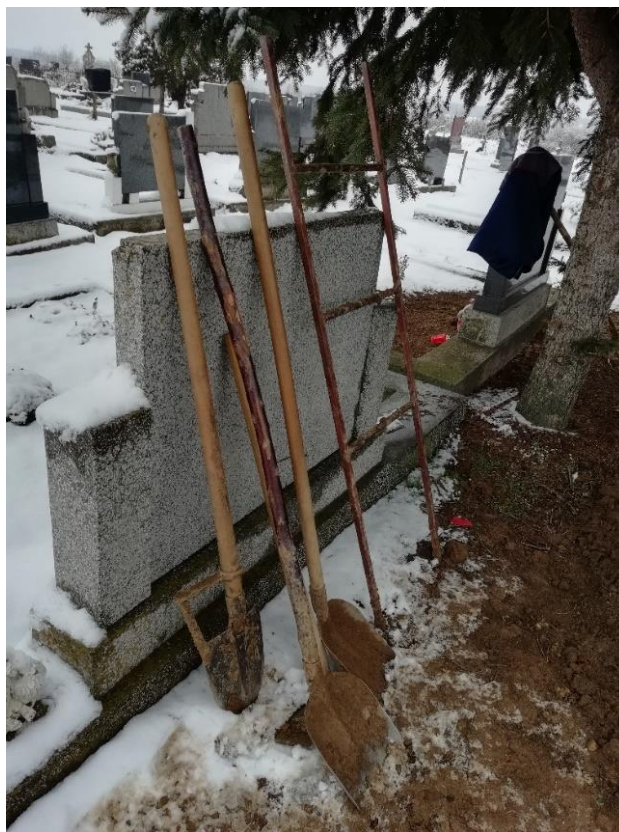
„Oj čovječe tužni,
Kojoj hitiš strani,
Budiš izdaleka,
Svrha te čeka,
Velim stani.
Promisli da ovde stalnog stana nemaš,

Već se od poroda na dan tvog sprovoda,
Na put spremaš.
Nitko ostat neće,
Svako umrijet ima,
Pravi sluga ko je,
Jer suđeno je umret svima.
Prijatelji moji gdegod da vas ima,
Dobro razmislite,
Za me se molite,
Zbogom svima.“ (Ružica Borčić)

U Kukujevcima je pogreb završavao pjesmom *Mirno spavaj i počivaj, pokojniče* (usp. Šorgić 2009:97).

U Petrovaradinu i Hrtkovcima najuža rodbina ostaje duže na groblju, a u ostalim mjestima svi odlaze nakon što se lijes spusti u raku. Kata Vulčević iz Sota objašnjava zašto se odlazi ranije: „Jer celo vreme plačeš za njim, pa da ne bi do kraja, da se to ode.“

Raku su nekad ručno kopali *komšije* ili prijatelji (u Sotu i Golubincima), a u Petrovaradinu, Srijemskoj Mitrovici, Hrtkovcima i Rumi su za to oduvijek bili zaduženi grobari. Oni koji su kopali raku zauzvrat su dobili novce, *peškire* ili marame. Grobare u Hrtkovcima ljudi nerijetko počaste hranom i pićem. Danas se u Petrovaradinu rake kopaju strojno, a u ostalim mjestima još ih uvijek ručno kopaju grobari. Kopanje rake obično traje 2-5 sati. U Hrtkovcima sam imala priliku upoznati grobara Nikolu Dograjića, koji je za vrijeme mog boravka u Hrtkovcima kopao raku i fotografirati njegov alat za kopanje groba (Slika 23) te svježe iskopanu raku (Slika 24).

Slika 23. Alat za kopanje groba u Hrtkovcima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 24. Syježe iskopana raka u Hrtkovcima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

5.3. GROBNI PRILOZI

U raku se tijekom sprovoda obično baca čaša sa svetom vodom koja je prethodno služila za posvećivanje pokojnika u njegovoj kući, a to najčešće baca netko iz *komšiluka*. Svećenik iz Srijemske Mitrovice svojedobno se protivio bacanju svete vode u raku, tvrdeći da ona mora ostati kraj groba za posvećivanje. U Sotu i Golubincima se u raku bacaju rakija, sveta voda, *bombona*, čokolada, cigarete i sl. Ružića Borčić iz Golubinaca objašnjava: „To je kao neki pozdrav. Pozdravi ovog ili onog ko je umro, i tako, da odnese pokojnik.“ U Golubincima se to više ne prakticira, jer svećenik to smatra poganskim običajem. U Sotu, Golubincima i Srijemskoj Mitrovici, u raku se nekad baca novac „da bi (pokojnik) imao da plati put do večnosti“ (Ivan Barat). Ankica Šamun iz Hrtkovaca pak je na grobu svoje majke svojedobno pronašla neobičan predmet koji upućuje na pokušaj nanošenja štete magijskim putem:

„Kad smo mi nju sahranili, ja dođem četvrti dan. Ja vidim kod spomenika, iznad njezine glave nešto zatrpano. Bome ja to nisam dirala, ja sam to sa štapom. To zapališ, to su plamenovi znaš kaki. Crno, crni neki nokti, od slepog miša, nešto bilo zamotano. To je ono kad neko nešto želi od nje nekom nešto napraviti. Pa kažu nosi dobroj ženi na grob.“

Riječ je o slučaju specifičnom za Hrtkovce, jer je tamo još uvijek rašireno vjerovanje u *vračke* (vještice).

5.4. GROBOVI MARGINALNIH SKUPINA

U Petrovaradinu su nekrštena djeca nekad bila pokapana uz ogradu groblja i njihovi grobovi nisu imala obilježje križa. Beskućnike pokapa općina i njihovi se grobovi nalaze u kutevima groblja. Njihovo se grobno mjesto može ponovno iskoristiti nakon deset godina. Samoubojice nekad nisu mogli biti pokopani uz prisustvo svećenika, no to se s vremenom promijenilo. Tako je i u Srijemskoj Mitrovici, Hrtkovcima te Rumi. Kazivači ne preciziraju kada je točno došlo do te promjene, ali se na temelju njihovih iskaza može zaključiti da je riječ o početku 21. stoljeća. U Sotu su samoubojice bili pokopani na posebnom dijelu groblja, kao i nekrštena djeca (njima su bili namijenjeni tzv. *divlji grobovi*).²⁴ U Rumi su nekad samoubojice pokapani pored groblja, a *nevjerci* (nevjernici) u kutevima groblja. Danas se pokapaju na uobičajen način. U Golubincima i Hrtkovcima se nekad smrt samoubojica nije oglašavala crkvenim zvonima, ali

²⁴ Podaci o tome u ostalim mjestima nisu prikupljeni.

se i to promijenilo. Kazivači ni u ovom slučaju nisu znali odgovor na pitanje kada je došlo do te promjene.

5.5. NADGROBNI SPOMENICI

Izgled nadgrobnih spomenika ovisi o željama i financijskim mogućnostima obitelji. Oni imućniji posjeduju grobnice. Oni koji si ne mogu odmah nakon smrti priuštiti nadgrobnii spomenik, umjesto njega imaju samo pokojnikov križ (koji se nakon sprovoda inače naslanja na nadgrobnii spomenik). Spomenici se danas uglavnom izrađuju od mramora, a dolaze u različitim oblicima. Za katolike je najvažnije da imaju obilježje križa, a obavezno sadrže ime pokojnika, godinu rođenja i smrti. Kata Vulčević iz Sota navodi da su se mramorni spomenici pojavili tek prije dvadesetak godina.²⁵ Umjesto njih u zemlju su se zabijali samo drveni križevi. Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice pak tvrdi da su nekad gotovo svi nadgrobnii spomenici bili u obliku križa, izrađeni od željeza ili kamena, a danas se stavljaju „što veći i što skuplji.“ Marko Mijić iz Rume također tvrdi da su nekad svi spomenici bili u obliku križa.

Takvi spomenici nalaze se u starom dijelu groblja u Petrovaradinu (Slika 25a) i u Hrtkovcima (Slika 25b). Nema podataka o tome koliko su stari. Nekad se u spomenike urezuje „među narodom omiljeni stih“ poput: „Mnogo hteo, mnogo započeo, čas umrli njega je omeo“ (Kazimir Peške, Petrovaradin), „Poželeo dragi Bog da okiti raj, pa je pozvao moje dete u svoj zagrljaj“ (Katica Ćaćić, Golubinci) ili citat iz Biblije: „Ti si uskrsnuće i život“ (Ivan Barat, Srijemska Mitrovica). Na groblju u Hrtkovcima pronašla sam katolički nadgrobnii spomenik na čijoj su poleđini urezani tekst pjesme „Ringišpil“ Đorđa Balaševića (Slika 26a i 26b). Riječ je o spomeniku Nenada Molnara. Osim toga, na spomenicima često piše tko ih je podigao i tko žali za pokojnikom.

²⁵ U ostalim istraživanim mjestima nema o tome podataka.

Slika 25a. Kameni nadgrobni spomenici u obliku križa u Petrovaradinu. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

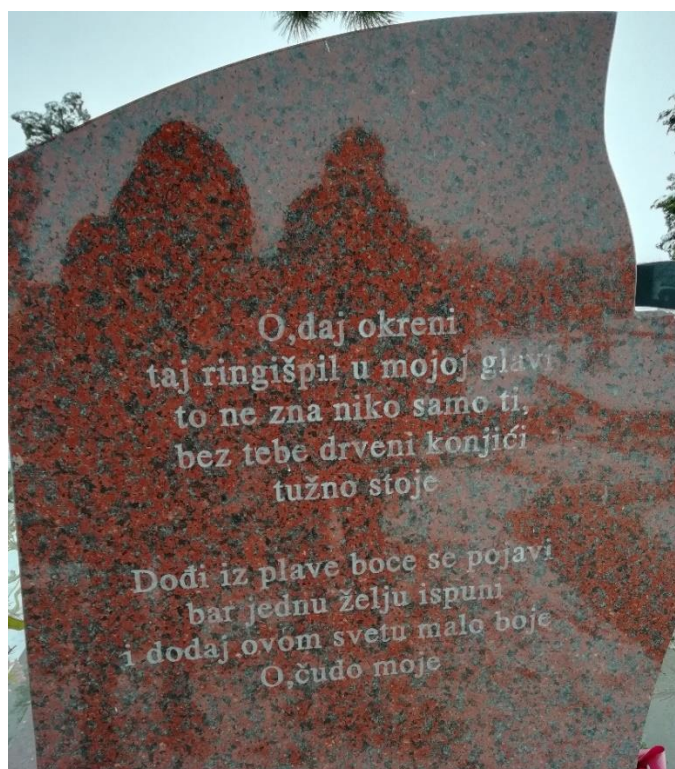

Slika 25b. Kameni nadgrobni spomenici u obliku križa u Hrtkovcima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 26a. Nadgrobni spomenik Nenada Molnara u Hrtkovcima.

Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 26b. Poledina nadgrobnog spomenika Nenada Molnara u Hrtkovcima. Snimila

Sindy Vuković 2019. godine.

Šetajući grobljem u Golubincima, na pravoslavnom dijelu primijetila sam da su nadgrobni spomenici mnogo živopisniji. Na njima su urezane slike ili motivi za koje možemo pretpostaviti da govore o osobnosti i životu pokojnika. Tako se na grobu Đure Đuke Rauka nalaze motivi nogometne lopte, gitare i igraćih karata. Iz neformalnog razgovora s Filipom Udovčićem iz Golubinaca doznala sam da je vlasnik spomenika, Đura Rauk, još uvijek živ te da si je unatoč tome dao urezati datum smrti – 2027. godinu (Slika 27). Do njega je spomenik njegovog nestalog brata. Ostale pojedinosti nisu mi poznate. Katolički nadgrobni spomenici najčešće su jednostavniji od pravoslavnih. Na njima se uglavnom nalazi samo obilježje križa, ime, prezime, godina rođenja i smrti pokojnika te fotografije pokojnika (Slika 28a i 28 b).

Slika 27. Nadgrobni spomenici braće Rauk u Golubincima. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Slika 28a. Katolički nadgrobni spomenik u Sotu. Snimila Sindy Vuković 2017. godine.

Slika 28b. Katolički nadgrobnni spomenik u Rumi. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

6. OBIČAJI NAKON SPROVODA

6.1. DAĆA

Daća je naziv za obrednu gozbu koja se održava nakon pogreba, najčešće u pokojnikovoj kući. Vjeruje se da će pokojnik te noći posljednji put posjetiti svoj dom, objedovati i blagosloviti ukućane. Zečević (1982:76, prema Marjanić 2004:220) *daću* ubraja u pretkršćanske običaje kojima se Katolička crkva protivila, dok ih je pravoslavna prihvatila kao dio svojih obreda.

Prije *daće* obavezno se peru ruke. Na *kapiji* (ulaznim vratima) je postavljen lavor s vodom, sapunom i *peškirom*. Ako se *daća* održava u restoranu, lavor s vodom je postavljen ispred ulaska u restoran. Kazimir Peške iz Petrovaradina tvrdi da se to radi iz higijenskih razloga. Ostali kazivači nisu imali odgovor na to pitanje. U Sotu se osim pranja, ruke protrljaju pepelom. Kazivači taj običaj nisu znali objasniti. U Srijemskoj Mitrovici i Rumi u lavoru s vodom stoji komad *crepa* (crijep). U Rumi ga zovu *biber*. Ivan Barat pretpostavlja da je to služilo za trljanje ruku u vrijeme kada se sapun nije koristio te da se zadržalo kao običaj. U Rumi onaj koji zadnji ostane na *daći*, vodu koja je bila u lavoru izlijeva na ulicu. U Kukujevcima uz lavor s vodom stoji komad ugljena, koji se nakon pranja ruku baca preko ramena (ibid.). Prije objeda obavezna

je molitva. U Sotu na molitvu poziva pokojnikov kum. U svim istraživanim mjestima običaj je da se na čelo stola stavi prazan tanjur za pokojnika i prevrne se.

U Petrovaradinu su se na *daći* nekad posluživale samo *kifle*²⁶ i vino, kao simbol Tijela i Krvi Kristove, a danas se „prave svatovi“ (Nevenka Župančić, Petrovaradin). Kazimir Peške iz Petrovaradina tvrdi da su nekad i bogati i siromašni posluživali *kifle* i vino te da su na taj način bili jednaki, „a danas svi gledaju tko će napraviti veću trpezu, pa makar sutra bili gladni.“ Ljerka Deman iz Petrovaradina rekla je da se danas za tu priliku iznajmljuje vatrogasni dom, da se poslužuje mnogo različitih vrsta hrane te da se na to troši mnogo novaca. U Sotu se nekad posluživao samo paprikaš, salata i *gužvara*, a danas se poslužuje *kisela čorba*²⁷, pečenje, pivo, vino i sokovi. Tu hranu pripremaju *kuvarice* (dalje rođakinje ili susjede). Budući da one ne mogu prisustvovati sprovodu, na groblje odlaze sljedeći dan, a prije toga doručkuju s pokojnikovom obitelji. U Golubincima je isti jelovnik kao i u Sotu, s tom razlikom da se glavno jelo naziva *kisela supa*, a nekad se jeo samo paprikaš s krumpirom i kruh. Nisu se postavljali dupli tanjuri i kompletan pribor za jelo, a na stol se nije stavljalala sol. Hrana se nije dosoljavala „da bi (daća) bila što skromnija. Znači nisi došo da se najedeš, pa da sad sebi dosoljavaš, da dobiberiš, pa još malo sirćeta. Pojedeš to što pre. Skromno, u tišini.“ (Ivan Barat, Srijemska Mitrovica) U Srijemskoj Mitrovici *daća* se nekad održavala samo za ukućane, za članove obitelji koji žive izvan mjesta, kao i za one koji su nosili lijes, križ, itd. Samo za tu priliku zaklalo se prase, posluživala se *bela čorba*²⁸, a žene su pravile *gužvare*. Danas se *daća* održava u restoranima iz praktičnih razloga. Poslužuju se različite vrste hrane. Najprije se pije kava, obavezno se poslužuje *bela čorba* i salata, a na kraju se jedu kolači. Ivan Barat napomenuo je da se na *daći* nikad nije posluživala *supa* (juha) jer se „supa jede samo kad je nešto svečano“ (npr. proslava vjenčanja). U Srijemskoj Mitrovici se od pribora za jelo nekad nije stavljalao nož na stol, ali se kazivači ne sjećaju zašto. Marko Mijić iz Rume tvrdi da se nož ne stavlja „da se ne pokolju za ostavštinu, da se ne posvađaju odmah pa da se probodu.“ U Rumi se prije devedesetih godina 20. stoljeća *daća* održavala samo za obitelj i one koji su nosili lijes i *čirake*, a „sada tu bude sto ljudi, kao na svadbi“, bila je skromnija i „jelo se čisto pro forma za dušu toga (pokojnika)“ (Marko Mijić). Osim toga, održavala se u kući pokojnika i na *daću* se pozivao najbliži rod pokojnika. Danas na *daću* poziva svećenik, a održava se u prostoru mjesne zajednice ili u restoranu. Poslužuje se uglavnom ista hrana kao i nekad: *bela čorba*, prasetina,

²⁶ Pecivo u obliku polumjeseca.

²⁷ Varivo od mesa i povrća koje se zove „kiselo“, jer se u njega stavlja ocat ili limunov sok.

²⁸ Varivo od mesa i povrća koje je bijele boje, jer se u njega stavlja kiselo vrhnje i žumanjak jajeta.

pečenje, salata i *štrudla s makom*. U Hrtkovcima se nekad *daća* također održavala kod kuće, a danas se za tu priliku iznajmljuje restoran. Kada se *daća* održavala kod kuće, obično su četiri žene kuhale *čorbu*, a posluživalo se i pečenje te salata. Siromašnije obitelji su posluživale samo *krompir paprikaš*. U vrijeme mog dolaska u Hrtkovce, u restoranu kojeg mještani zovu „Kod Cicvare“ spremala se *daća*, pa sam imala prilike fotografirati lavor s vodom ispred ulaza (Slika 29) i postavljen stol s prevrnutim tanjurom za pokojnika (Slika 30a i 30b).

Slika 29. Lavor s vodom ispred restorana u kojemu se održava daća u Hrtkovcima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 30a. Stol postavljen za daću u Hrtkovcima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

Slika 30b. Prevrnut tanjur za pokojnika na čelu stola postavljenog za daću u Hrtkovcima. Snimila Sindy Vuković 2019. godine.

U Sotu se nakon *daće* na čelu stola preko noći ostavlja tanjur s hranom za pokojnika i sol da se vidi „dal' je bio kod kuće“ (Katica Bohnički).

Kazivači se uglavnom ne sjećaju kada je došlo do navedenih promjena u održavanju *daće* (promjene u vrsti hrane koja se poslužuje i promjeni mjesta održavanja), ali se iz iskaza može zaključiti da je riječ o nedavnim promjenama početkom 21. stoljeća. Osim toga, većina kazivača izrazila je nezadovoljstvo organiziranjem bogatih gozbi u restoranima jer predstavljaju veliki trošak za obitelj.

6.2. MISA ZADUŠNICA I POSJEĆIVANJE GROBA NAKON SPROVODA

Dan nakon sprovoda odlazi se na groblje, donosi se cvijeće i pale se svijeće. U Sotu postoji pravilo da onaj koji je najviše ožalošćen, prvi odlazi na grob. U Rumi se više ne odlazi sutradan na groblje, tvrdi Marko Mijić. Objašnjava to na sljedeći način:

„Kod Srba se ide i sutradan, ali i kad je nedelja dana, kad je mesec dana, kad je 6 meseci. Kod nas ne. Kad rodbina misli da treba da ide, onda ide. I to gde god sam ja bio, kaže 'Oćemo sutra

na groblje?', ja kažem 'Znaš šta? Ako ujutro idete na groblje, onda ćete morati ići i za nedelju dana, već ako ste i krenuli to, onda krenite do kraja! Onda nedelju dana, pa mesec dana.' Kod nas ne!“

Katica Čačić iz Golubinaca rekla je da se dan nakon sprovoda na grob nosi hrana i piće: „Onda dan ujutro. Ideš na groblje, misa bude, pa s mise ideš na groblje. I onda se nosi, obično se nosi keks, doručak. I ponese se rakije. Ili vina. Pomoli se, i plačeš.“²⁹

Misa zadušnica održava se na dan sprovoda ili sljedeći dan, a nakon toga na obljetnicu smrti, rođendan ili imendan pokojnika. To ovisi o okolnostima i željama obitelji te se razlikuje od mjesta do mjesta. Ivan Barat navodi dvije pjesme koje se pjevaju na misi za pokojnika u Srijemskoj Mitrovici:

„O Nado naša
O nado naša, cjelove,
Naš Spase, Kriste uskršli,
U smrtnoj boli, nemiloj,
Kud oči tad da upremo?
I ti si smrt iskusio,
Led koplja, biče bezdušne,
Blag glavu si naklonio,
Duh Ocu s drva predao.
Sve boli naše najljuće,
Ko jaganjac si ponio,
Sad znamo što je supatnja,
I uskrsnuće čekamo.
Ko pobjednik si ustao,
I vrata pakla srušio.
Nas žalosne sad pridigni,
Po smrti sve nas proslavi.“

„Bože oče,
Duše vjerne s prijestolja svog pogledaj,

²⁹ Hrana i piće se ostavljaju na grobu i ne konzumiraju se. Kazivačica tvrdi da tu hranu kasnije pojedu beskućnici ili psi litalice.

Kako trpe te šake, muke,
K tebi ocu dižu ruke,
Pokoj vječni njima daj,
Pokoj vječni njima daj.
Žrtvu za njih prinosimo,
Koja tebi drag je dar,
Tijelo i krv tvoga Sina
Čuj nas, Bože sa visina,
Budi dušam sudac blag.
Duše sviju pokojnika,
Pusti u svoj sveti raj!
Za njih Crkva, sveti mole:
Prosti njima teške bole,
Svjetlost vječnu njima daj.“

Ivan Barat tvrdi kako je on danas jedan od rijetkih koji se tih pjesama sjećaju i znaju ih pjevati.

U Sotu se nekad sedam dana nakon sprovoda u crkvi služila misa za pokojnika koja se zvala *rekvent*. Na *rekvent* je dolazila pokojnikova obitelj i *komšije*. Svećenik je na *rekvent* pozivao po završetku ukopa. Kata Vulčević iz Sota opisuje kako se uređivala crkva u tu svrhu:

„Kad sedam dana bude, onda u crkvi se sve crno postavi na oltar. Bude kao škrinju smo imali. Za posmrtnu. E onda metne se u sredinu i to se prekrilo crnim i to se zvalo *rekvent*. Sve je bilo crno u crkvi i sve su pesme pevale one posmrtnu.“

Lijes koji se stavlja u sredinu crkve bio je dio crkvenog inventara i bio je prazan. Kata Vulčević iz Sota tvrdi da se *rekvent* prestao prakticirati prije dvadesetak godina, s dolaskom nove generacije svećenika. Kazimir Peške potvrdio je isti običaj u Petrovaradinu, s nazivom *rekvijem*:

„To je misa za pokojnika. U crkvi bude izložen crni sanduk s crnim pokrovom i to je *rekvijem*. To sad danas više ne rade. Prestalo se raditi kad je crkva vršila reformu neku... I onda danas ide samo misa zadušnica.“

U Srijemskoj Mitrovici običaj se također naziva *rekvijem* i opisan je kao „pevana misa za pokojnika“ prilikom koje se „spremi (prazan) crni sanduk, četiri sveće“ (Ivan Barat). *Rekvijem* se posebno plaćao i održavao nakon šest tjedana, nakon pola godine, nakon godine dana, itd.

Prestao se praktcirati osamdesetih godina 20.st. Marko Mijić iz Rumi ukratko opisuje *rekvijem*: „U crkvu su unesli limeni sanduk i šest sveća, i radila se zalušnica“. U Hrtkocima se, prema kazivanjima, nije održavao.³⁰

6.3. ŽALOVANJE

Žalovanje se nakon smrti izražava nošenjem crnine, a u nekim slučajevima i izbjegavanjem određenih aktivnosti. Kazimir Peške iz Petrovaradina i Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice razlikuju *polužalost* (nošenje crnine šest mjeseci) i *potpunu žalost* (nošenje crnine godinu dana). U svim lokalitetima crnina se kao izraz žalosti najčešće nosi godinu dana. Oni „neutješni“ pak ne skidaju crninu do kraja života, tvrdi Kazimir Peške. Muškarci u Petrovaradinu, Srijemskoj Mitrovici i Rumi ne nose crnu odjeću, već crni bedž ili *flor*. U Golubincima i Hrtkocima muškarci obično nose samo crnu košulju ili „crnu plišanu trakicu koja se zakači za sako“ (Ružica Borčić, Golubinci). Marija Malnar iz Hrtkovaca komentira da „muški baš nisu nešto odani tome“ da nose crninu. Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice tvrdi da je crnina (uključujući crnu maramu) nekad bila obavezna za žene, pa čak i za djecu *iz kuće žalosti*. Muškarci u *žalovanju* iz Srijemske Mitrovice u prošlosti nisu nosili crninu, ali su bili gologlavi (izbjegavali su nošenje kape ili šešira). U Rumi se nošenje crnine izbjegava u kući u kojoj ima male djece, a trudnicama je nošenje crnine zabranjeno. Na sprovodu je u većini istraživanih mjesta crnina obavezna samo za najužu obitelj (izuzevši Sot, gdje je obavezna za sve sudionike pogreba), ali se neprimjereno odijevanje (npr. u crvenu boju) osuđuje. Najčešće spominjane aktivnosti koje se izbjegavaju za vrijeme *žalovanja* su slušanje radija i gledanje televizije. Osim toga, Katica Čaćić iz Golubinaca spominje kako se izbjegavalo nošenje nakita. Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice pak tvrdi da se nekad one koji su *u žalosti* izbjegavalo pozivati na proslave. Međutim, kazivači su mi naglasili da to ovisi o „osobnom ukusu“ i da se danas „manje žali“ (žalost se rjeđe izražava na navedene načine).

³⁰ U Golubincima ova tema nije istražena.

6.4. SVISVETI

U svim istraživanim mjestima *Sisvete* se obilježavaju odlaskom na groblje. Grobovi se uređuju, kite cvijećem i pale se svijeće, a svećenik ih obilazi i posvećuje. U Sotu se za *Sisvete* održava misa na groblju kraj centralnog križa i pjevaju se pjesme za pokojnike:

„Uskrsnu Isus doista

u ranu zoru uskrsnu.

Aleluja, aleluja, aleluja,

aleluja.

U ranu zoru uskrsnu,

u slavlju naš Otkupitelj.

Aleluja...

Kad sunca prvi sinu trak,

tad raspade se grijeha mrak

Aleluja...

I anđeo nam navijesti

spasenja tu vijest veselu.

Aleluja...

U dvore uđe nebeske

uskrsnuli naš Spasitelj.

Aleluja...

Koji svlada sile paklene

te slavno sada kraljuje

Aleluja...“

„Ima jedna duga cesta, koja vodi sve do raja;

to je cesta, cesta mira, cesta mira i ljubavi!

Ima jedno obećanje, da će opet doći ka nama;

to je obećanje vjere, ufanja i ljubavi!

Kada moraš sutra poći sa križanja svoga puta;

pođi putem, putem Krista, putem Krista i ljubavi!

Ima jedno toplo Sunce koje zlati sve vrhunce:

da nam svako dobro djelo za sve vijeke vrijedi cijelo.

Ima jedna tajna sreća od svih kušnji još je veća:
svaka žrtva rađa medom, križevi svi svrše s nebom!“

Te pjesme stariji mještani znaju napamet, a oni koji ih ne znaju, čitaju iz molitvenog priručnika.

U Petrovaradinu je običaj da se za *Sisvete*, kada crkva zvoni povečerje, u kući za sve pokojnike upali svijeća i za svakog od njih moli se *Oče naš*. Nevenka Župančić iz Petrovaradina iznosi svoj osobni način odavanja počasti i sjećanja na pokojnike:

„Ja upalim kandilo. Sipa se voda pa se sipa ulje i onda onaj žižak se stavi, i ovaj... I onda ja stavim sliku od pokojnika. Ako je mojoj baki godišnjica il bakin imendan, jer su se slavili imendani, nisu se slavili rođendani, pošto su ovi sad, ovaj... I kad je kome imendan onda stavim tu sliku i to gori kandilo. I ceo dan i celu noć.“

U Srijemskoj Mitrovici se za *Sisvete* također upali *kandilo* (svijeća) u kući za sve pokojnike, ali ujutro, i ostavlja se da gori dva dana. Nekad su se grobovi obavezno *kitili*, ali se to prestalo raditi prije pet godina, tvrdi Ivan Barat. S nostalgijom se prisjeća tog običaja:

„Znači stavljaš okolo sve tako latice jednu do druge. Pa napraviš u sredini recimo veliki križ od latica, pa onda ovde napraviš još manje križeve. Uglavnom se grob s tim laticama skoro, da ne kažem, prekrivo.(...) I to je tako bilo interesantno... Danas je to bezveze, a prije su žene obavezno išle i te grobove kao kitile.“

Prilikom odlaska na groblje nosi se sveta voda i njome se *škrope* grobovi. Osim *kićenja* grobova, specifičnost Srijemske Mitrovice je u tome što su nekad za *Sisvete* žene obavezno pekale *štrucle*³¹.

U Sotu, Srijemskoj Mitrovici i Hrtkovcima se za Uskrs na grobove nose šarena jaja „da i oni (pokojnici) znaju da je Uskrs“ (Kata Vulčević, Sot).

³¹ Pletenica od dizanog tijesta.

7. VJEROVANJA VEZANA UZ DUŠU POKOJNIKA

Vjеровanjima koja slijede pripisuje se nekršćanski svjetonazor te se smatraju pretkršćanskim. Neki kazivači, poput Ljerke Deman, odbili su govoriti o tome, proglašivši takva vjеровanja *sujevjerjem*.

Specifičnost srpskog narodnog vjеровanja jest ideja o lutajućoj duši: vjеровanje da pokojnikova duša luta tijekom četrdeset dana nakon smrti i obilazi mjesta u kojima je pokojnik boravio za života, nakon čega odlazi na „drugi svijet“ (Schneweiss 1928:275 prema Marjanić 2004:217). Ta je ideja u srži već spomenutih običaja poput onoga da se u Srijemskoj Mitrovici i Golubincima na prozoru ostavlja čaša vode, komad kruha i sol za pokojnika, a u Sotu da se nakon *daće* na stolu ostavlja tanjur s hranom za pokojnika. To je u suprotnosti s kršćanskom predodžbom o duši koja odmah od svoje „rastave“ s tijelom ostvaruje ushit prema epiuraciji (Nodilo 1981:510, 518, prema Marjanić 2004:217). Uz vjеровanje o lutajućoj duši vezano je vjеровanje u to da duši umrloga određenim radnjama valja olakšati izlazak iz prebivališta živih i spriječiti njezin povratak. Zbog toga se u istraživanim mjestima u trenutku smrti zaustavlja sat, otvaraju se prozori, a ogledala zastiru crnom tkaninom. Zbog istog razloga umirućemu se u ruke stavlja svijeća, proljeva se voda za pokojnikom, a u Sotu i Golubincima se nakon iznošenja pokojnika iz kuće otvaraju prozori i prevrću klupe (na kojima je bio postavljen lijes).

U Hrtkovcima se povratak duše nastoji spriječiti upaljenim svjetlom nad ulaznim vratima koje gori dvadeset dana nakon smrti. U Sotu se zbog istog razloga alat s kojim se kopao grob ostavlja u pokojnikovoj kući, a u Golubincima se pokojnikova odjeća obavezno opere. Povratak pokojnikove duše nastojao se spriječiti i naknadnim zakopavanjem predmeta u grob za koje se vjerovalo da će pokojnicima nedostajati, pa će se „vratiti“ po njih. Kata Vulčević iz Sota opisala je jednu takvu situaciju:

„Došo mi jednu noć moj brat u san. On je mene Nena zvao. I kaže mi ovako, pošto sam ja to dete moje sahranila malo.(...) Neno donesi mi cuclu. I ja sam tu cuclu morala odneti, odnela sam tamo... Iskopala, pa je lepo umotala, da ne bude, u tome, ukopala, izmolila se i kazala brate moj ja sam ti donela, a ti sad upotrebi.“

Ivan Barat iz Srijemske Mitrovice također je čuo takva svjedočanstva: „Iz te kuće žena ili snaja ne može da spava. Čim zadrema kaže, dolazi (pokojnik) po šešir ili po štap, papuče.“

Ankica Šamun iz Hrtkovaca opisala je na koji se način može osjetiti prisustvo duše koja još nije otišla na „drugi svijet“:

„Treći dan. Kad se duša razdvaja od tela. Onda to imaš neki osjećaj da je pored tebe, kad ti legneš. Ili na tebe, pa ti teško. To onda zapališ sveću i kažeš oprosti mi, za sve što sam ti za života... To sam ja doživila. Samo kao da je neko lego na tebe. A ne možeš da mrdneš.“

Kata Vulčević iz Sota pak je opisala kako izgleda kada se „uznemirena“ duša vraća i koje radnje je potrebno izvršiti za njezin konačni odlazak:

„Sad ću vam to kazat, to ja to nisam doživila. Ali naš komšija neki, Brnić, on je imo ženu, Stajka mu se zvala žena, i njegova je žena mlada umrla. Ja to znam, on je uvek, taj čika kod nas pričo. Da njegova žena dolazi kući. I on kaže tačno osjetim, kako samo kao proleti. Ona je malo dete ostavila. Bebu. I umrla je. I kaže dođe i kad dođe, kaže, šila je ona na mašinu. Kaže ja lepo čujem di šivaća mašina radi. Ja se dignem, upalim ovu lampu, nema nigdi nikoga. Ja legnem, ono opet. I to je šest nedjelja on kaže bilo. Oni su se molili, molili, svetili kuću i to, dok se to... To sam ja od njega čula, a nisam doživila. Eto to sam čula.“

Osim vjerovanja o „lutajućoj duši“, u istraživanim mjestima prisutno je i vjerovanje u to da duša ima pratioca, odnosno *psihopompa* (Zečević 1978:384 prema Marjanić 2004:212). Vjeruje se da tu ulogu preuzimaju pokojnici iz obitelji. U Srijemskoj Mitrovici su se žene nekad pred grobom naglas obraćale svojim pokojnicima i jadikovale jer su im „odveli“ nekoga u smrt. Kazivači iz Petrovaradina i Rume pak su spomenuli da pokojnici (u snovima) dolaze po one koji će sljedeći umrijeti.

Spaljivanje pokojnikove odjeće, koji je potvrđen u Sotu i u Petrovaradinu, te ostavljanje pokojnikovih osobnih predmeta u lijesu može se povezati s načelom prijenosne magije da pokojnikova duša boravi u njegovoj odjeći i predmetima, pa to nije „nije dobro“ nositi, odnosno koristiti (usp. Marjanić 2004:221).

U Hrtkovcima je potvrđeno vjerovanje da duša nakon smrti može poprimiti obličje životinje. Taj koncept Suzana Marjanić naziva *zoometempsihozom* (ibid. 220-221). Budući da je riječ o ptici, može se zaključiti da je podrijetlo tog vjerovanja u staroslavenskom ornitološkom simbolizmu duše (ibid. 221). Anica Blažić iz Hrtkovaca opisala je kako je tijekom mise za pokojnicu u crkvu uletjela lastavica, što je ona protumačila kao utjelovljenje pokojničine duše: „To nikad pre nije bilo.(...) Pogledaj, kao duh njen. Pa stane gore na oltar, pa opet poleti. Mi smo se svi onda ježili.“

ZAKLJUČAK

Posmrtni običaji u gotovo nepromijenjenom obliku opstali samo u Sotu. To je jedino istraživano mjesto u kojemu kapela još nije izgrađena. Promjene su najvidljivije u urbanim naseljima, Petrovaradinu i Srijemskoj Mitrovici. U tim je mjestima još od osamdesetih godina 20. stoljeća zabranjeno pokojnika zadržavati kod kuće. U Golubincima, Hrtkovcima i Rumi pokojnik još uvijek leži u kući, ali ga se odvozi u kapelu nekoliko sati prije pogreba. Važna promjena vezana uz sprovod je to što obred sprovoda danas počinje ispred kapele, a nekad je počinjao u dvorištu pokojnikove kuće. Pogrebna povorka prolazila je kroz mjesto u vrijeme kada nije bilo kapela, a pokojnika se nosilo na rukama ili prevozilo u kočiji koju su vukli konji. Međutim, zadržao se običaj da muškarci idu ispred žena u pogrebnoj povorci. Posao *kupanja* i odijevanja pokojnika nekad su obavljali mještani (susjedi, prijatelji, rođaci), kao i kopanje rake, pripremanje hrane na bdjenju i na *daći*. Danas brigu za pokojnika uglavnom preuzimaju pogrebna poduzeća. *Daća* se održava u restoranima i raskošnija je u odnosu na prošlost. Potonju promjenu kazivači uglavnom doživljavaju kao izrazito negativnu. Osim toga, kazivači tvrde da se danas „manje žali“, misleći pritom na to da su ljudi suzdržaniji u iskazivanju žalosti (rjeđe i kraće nose crninu, ne usude se *zapevati* na sprovodu, rjeđe bdiju cijelu noć uz pokojnika). Osim toga, ljudi si danas rjeđe pripremaju odjeću i pribor za ukop. Kao pozitivnu promjenu, kazivači su istakli to što se o smrti danas obavještava telefonom, a nekad se ta obavijest prenosila „od uha do uha“, a rodbini iz drugog mjesta slao se telegram. Danas se češće koriste osmrtnice, a u nekim mjestima crkvena zvona više ne oglašavaju smrt. Lijesovi i prateća pogrebna oprema danas se kupuju u pogrebnim poduzećima, a nekad su se ručno izrađivali. S dolaskom pogrebnih poduzeća povećale su razlike između bogatih i siromašnih. Ljudi nerijetko traže financijsku pomoć od obitelji i prijatelja. Ta je razlika vidljiva i u izgledu nadgrobni spomenika. Kazivači tvrde da su nekad nadgrobni spomenici uglavnom bili jednoliki a danas se ljudi „natječu“ u tome tko će imati raskošniji. Ipak, modernizacija je donijela i neke pozitivne promjene, tako da se danas ne pravi razlika među pokojnicima te se pripadnici marginalnih skupina pokapaju na uobičajen način.

LITERATURA:

ĐAKOVIĆ, Branko. 1985. *Posmrtni običaji i obredi*. Zagreb: Etnografski muzej.

MARJANIĆ, Suzana. 2004. „Južnoslavenske folklorne koncepcije drugotvorenja duše i zoopsihonavigacije/zoometempsihoze“. *Kodovi slovenskih kultura*, 9:208-248.

https://www.academia.edu/27655697/Ju%C5%BEnoslavenske_folklorne_koncepcije_drugotvorenja_du%C5%A1e_i_zoopsihonavigacije_zoometempsihoze (pristup 28.1.2019.)

PASARIĆ, Maja. 2010. „Uloga životinja u predodžbama o smrti i zagrobnom životu“.

Kroatologija, vol.1/1: 213–227. <https://hrcak.srce.hr/60213> (pristup 28.1.2019.)

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. 1978. „Novinske osmrtnice“. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, vol. 15/1:174-175. <http://hrcak.srce.hr/40895> (pristup 1.4.2017.)

ŠORGIĆ, Josip. 2009. *Kukujevci, ugašena ognjišta*. Osijek: Tiskara Holeš d.o.o.

POPIS KAZIVAČA:

Petrovaradin:

LJERKA DEMAN, rođ. 1943.

KAZIMIR PEŠKE, rođ. 1951.

NEVENKA ŽUPANČIĆ, rođ. 1937.

Sot:

KATICA BOHNIČKI, rođ. 1935

KATICA ĐERKI, rođ. 1936.

KATA VULČEVIĆ, rođ. 1935.

Golubinci:

RUŽICA BORČIĆ, rođ. 1943.

KATICA ČAČIĆ, rođ. 1939.

BOJAN VUKOBRADOVIĆ, rođ. 1984.

Srijemska Mitrovica:

IVAN BARAT, rođ. 1960.

EVICA ŠPANOVIĆ, rođ. 1947.

IVAN ŠPANOVIĆ, rođ. 1945.

Hrtkovci:

ANICA BLAŽIĆ, rođ. 1955.

PERICA KOVAČEVIĆ, rođ. 1959.

MARIJA MALNAR, rođ. 1952.

ANKICA ŠAMUN, rođ. 1961.

Ruma:

ZVONIMIR KOVAČEVIĆ, rođ. 1949.

MARKO MIJIĆ, rođ. 1949.

POSMRTNI OBIČAJI SRIJEMSKIH HRVATA U VOJVODINI

Sažetak

U ovom radu autorica prikazuje posmrtno običaje Hrvata u Petrovaradinu, Sotu, Golubincima, Srijemskoj Mitrovici, Hrtkovcima i Rumi. Svrha istraživanja bila je utvrditi na koji se način posmrtni običaji i obredi, kao tradicijski oblici simboličkog ponašanja, manifestiraju unutar istraživane kulture, koje sve dimenzije obuhvaćaju i u kojoj mjeri se i dalje prakticiraju. Rad je podijeljen na sljedeće tematske cjeline: pripreme za smrt (priprema odjeće i pribora za ukop, bolesničko pomazanje i praštanje), predznaci smrti, običaji nakon smrti (postupci u trenutku smrti, oglašavanje i objavljivanje smrti, uređivanje i odijevanje pokojnika, izrada lijesova, prilozi u lijes, bdijenje, opraštanje od pokojnika), sprovod (pogrebna povorka, obredi uz pokop, grobni prilozi, grobovi marginalnih skupina, nadgrobni spomenici), običaji nakon sprovoda (daća, misa za pokojnika i posjećivanje groba nakon sprovoda, žalovanje, Svisveti) i vjerovanja vezana uz dušu pokojnika.

Ključne riječi: *posmrtni običaji, srijemski Hrvati, smrt, sprovod*

FUNERAL CUSTOMS OF CROATS IN SRIJEM

Summary

In this paper, the author describes funeral customs of Croats in Petrovaradin, Sot, Golubinci, Srijemska Mitrovica, Hrtkovci and Ruma. The purpose of research is to determine the ways in which funeral customs and rituals, as traditional forms of symbolic behavior, manifest themselves within the explored culture, what dimensions they encompass and to what extent they continue to be practiced. The text is divided into the following thematic units: preparation for death (preparation of clothes and accessories for burial, anointing of the sick and forgiveness), omens of death, customs after death (actions at the time of death, the announcement and notification of death, dressing the deceased and getting the deceased ready for the funeral, coffin-making, grave goods placed inside coffins, vigil, final farewell), funeral (funeral procession, burial customs, grave goods, graves of marginal social groups, tombstones), customs after the funeral (Daća, Mass for the deceased, visiting the grave after the funeral, mourning, All Saints' Day) and beliefs related to the deceased's soul.